



मनुष्य कर्तव्ये, वात्सल्याचा वर्षाव करतात. एवढंच नव्हे तर त्याला अतिशय
महत्त्वाचे अशी आधारशक्ती प्रदान करतात.

गुरू वर्षकाळीचे धन ।

आजडी वर्षती स्वानंदजीवन ॥

— श्रीसाईसच्चरित

श्रीगुरु हे स्वतः आनंदस्वरूप असल्यामुळे अपार्थिव व इंद्रियातीत अशा स्वानंदाचा
अनुभव घेण्याकरीता करून देतात.

मद्गुरू चरणांच्या ठिकाणी दृढ श्रद्धेने, विवेक वैराग्ययुक्त अंतःकरणाने सर्वस्व
समर्पणाची तयारी ठेऊन शरणागत वृत्तीने,

'करिष्ये वचनं तव'

असा धातू मनात आणून लीन होणे अत्यंत आवश्यक आहे. तरच सद्गुरूची कृपा
सोपू शकते. मद्गुरूचरणां संपूर्ण समर्पण वृत्ति ठेवणे हाच भक्तीचा प्राण आहे.

वैराग्ययुक्त स्थलकाली ईश्वरी योजनेनुसार अवतारी सत्पुरुषांचं, संतांचं, सद्गुरूंचं
अनुकरण भूतलावर होत असतं. ईश्वराने मानवाला दिलेलं हे मंगल वरदान आहे. ईश्वर,
आत्म आणि सद्गुरू यांच्यात अभेदच असतो.

शिरडोचं श्री साईबाबा हे अक्कलकोटच्या स्वामीमहाराजांप्रमाणे सिद्धावस्थेत अवतरलेले
ईश्वरी अवतार होते. साक्षात ईश्वर म्हणजेच साई.

अस्य 'श्रद्धा' आणि विवेकाधिष्ठित 'सबुरी' हा प्रेमभक्तीचा महान संदेश साईबाबांनी
मानवजातीला दिलेला आहे. त्यांच्या चरणांशी संपूर्ण शरणागत होऊन ज्वलंत अशा
निष्ठेने प्रत्यक्ष जीवनात या दिव्य बोधानुसार आचरण करण्यात साईबाबांनी 'परमपुरुषार्थ'
मानवला आहे.

गुरूकडे ही तारकशक्ति असते. अर्थातच ती मारकशक्तिपेक्षा सामर्थ्यशाली असावी
आवते. 'कर्तव्याच्या दाढेतून मी माझ्या भक्ताला बाहेर काढीन' असे आत्मविश्वासपूर्वक
उद्गार काढून संकटनिवारणार्थ साईबाबांनी अनेक चमत्कार केले व ईश्वरी शक्तीचं समर्थ
दर्शन घडवून असे असूनसुद्धा त्याचं श्रेय मात्र त्यांनी स्वतःकडे घेतलेले नाही. ते
'अल्पना मालिक' आहे व मी त्याचा 'सेवक' आहे असंच म्हणत असत.

ईश्वरी शक्तीचा सामर्थ्यशाली आविष्कार ज्यांनी केला व ईश्वराच्याच वाणीने जे बोलत
होते त्या साईबाबांजवळ एवढा विनम्र भाव असू शकतो पण अशी विनम्र वृत्ति
मानवजातजवळ मात्र नसावी हे ईश्वराच्या सर्वश्रेष्ठ घटकाचं, म्हणजेच मानवाचं सर्वात मोठं दुर्दैव आहे.

श्रीगुरूच्या चरणां असलेले निस्सीम प्रेम अहंकार नाहीसा करून, भक्ताचे ठिकाणी
अभ्युपश्रयता निर्माण करते. या शरणागत वृत्तीमध्ये थोडासाही उणेपणा चालत नाही
कारण त्या ठिकाणी अहंकाराचं बीज अंकुरले जाते व दुःखाचीच फळे देणारा अहंकाराचा
वध वाढला लागतो.

'मामेंक शरणं व्रज' या परमात्म्याच्या सनातन हाकेला प्रतिसाद देण्यात मानवजात
असमर्थ ठरली आहे. हेच मानवाच्या दारूण दुःखाचं एकमेव कारण आहे.

अनन्यशरण भक्तीचा यथार्थ परिचय न झाल्यामुळे अनेकांचा अशी गैरगमन झालेले आहे की भक्ती ही माणसाला निष्क्रीय करणारी व कर्मशीलतेपासून दूर नेणारी आहे.

प्रेमभक्तीचा पुरस्कार करणाऱ्या साधुसंतांना ज्ञान आणि कर्म हे भक्तीमध्ये अंतर्भाव आहेत. कारण ज्या परमेश्वराची भक्ती करावयाची तो परमात्माच ज्ञान, कर्म आणि भक्ती या त्रियोगाचं सर्वोत्कृष्ट उदाहरण आहे. सृष्टीतील सर्व घटकांच्याद्वारे अखंड, अनिष्टनाश अंततकाळ चालत असलेली ईश्वराची अपूर्व अद्भूत लीला मानवाला द्यायलायली दृष्टान्तेत पडते आहे. त्यामुळे भक्तीमध्ये निवृत्तीपर व निष्क्रियतेचे विचार संभवतच नाहीत.

भक्ती अत्यंत शक्तीशाली असून जीवाचा परमोत्कर्ष साधण्याची क्षमता भक्तीमध्ये आहे.

अज्ञानाच्या अंधकारात आणि दुःखाच्या गर्तेत सापडलेल्या मानवाला शक्तिस्वरूपाचा उच्चतर आध्यात्मिक पातळीवर नेणारा संपूर्ण जीवनात दैवी परिवर्तन घडवून आणणारा असा 'भक्ती' हा एकच मार्ग आहे. हा मार्ग दाखविण्यासाठीच ईश्वरी अवतारांचा संभव होत असतो.

परित्राणाय साधूनां विनाशायच दुष्कृताम्

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ।

गीता — ४.८

साधुसज्जनांचं रक्षण आणि दुष्टांचं निर्दालन करण्यासाठी ईश्वरी अवतार होत असतो असे हे दोन वेगवेगळे पक्ष मानून तेवढाच मर्यादित अर्थ न घेता, एकाच व्यक्तीच्या ठिकाणी वसत असलेल्या सत्प्रवृत्तींचं रक्षण करून त्यांची वृद्धी करणं व दुष्ट प्रवृत्तींचं निर्दालन करून त्या जीवाची चित्तशुद्धी करून त्याचा उद्धार करण्याचं कार्य ईश्वरी अवतार करतात अशी दृढ श्रद्धा त्यांचे ठिकाणी ठेऊन निःसंदेह चित्ताने आपला अस्पर्शपूर्ण करून घेणे हे भक्ताचं कर्तव्य ठरतं. जीवन कृतार्थ करून घेता येतं व धर्ममग्न होऊन व्यतीत करता येतं.

त्याचप्रमाणे ईश्वराचे सामर्थ्यशाली अवतार संभवत असताना मानवजात सुद्धी झालेली उच्च स्तरावर गेलेली दिसत नाही याचं कारण काय असावं असा प्रश्न पडतो.

अल्पशक्ती व अल्पबुद्धीच्या अहंकारामुळे, भोगप्रवण, संशयी, संकुचित मनोवृत्तीमुळे व अज्ञानामुळे बहुतांश जीवांना ईश्वरी अवताराची ओळखच पडत नाही. तसेच अवतारी पुरुषाची यथाथनि भेट होण्याचं भाग्यही सर्वांना लाभत नाही, आणि तसा योग जरी आला तरी सद्गुरुबोधावर दृढ निष्ठा ठेऊन आपला उद्धार करून घेण्याची मध्ये मध्ये सज्जन घेता येत नाही.

एखाद्या भाग्यवंताला मात्र ईश्वर हाच जीवनाचा एकमेव आधार आहे, शाश्वत सांगाती आहे याची यथाथनि जाण येते व निःसंदेह, संशयरहित होऊन निश्चयाच्या निर्धाराने त्या भक्तमुखांतून सहजोद्गार निघतात —

सुनिर्मळा साईराया, तूच एक

अखेरचा साथी ।

— श्रीसाईसच्चरित



ज्याही वर भक्ताच हृदय सद्गुरुप्रेमाने परिपूर्णतिने व्यापलं जातं. सद्गुरुलाही भक्ताची
विशेषात्मा अंतर्निर्मित होते आणि या सुमुहूर्तावर सद्गुरुची कृपा होते. सामंजस्याचा,
सद्गुरुचा वर होऊन ते एकरूप होतात व सद्गुरुपौर्णिमेचा महोत्सव साजरा होतो.

मग अश्लिगिला पूर्णिमा
जैसा उणीव सांडी चंद्रमा

तसा होय वीरोत्तम। गुरुकृपा तथा ॥

ज्ञानेश्वरी — अ. १८.१६९

ज्याही जन्मला होते व भक्तजीवन कृतार्थ होतं, धन्य होतं.

तुम्हीच माझे बाबा साई

बाबा म्हणूनी साद घालीतो मी तुम्हा साई
सत्वर तुम्ही घांवून येता बनून माझी आई
तुम्हीच माझे बंधू होता तुम्हीच माझी ताई
तुम्हीच माझे सगे सोयरे तुम्हीच सर्व नाती
तुम्हीच माझे बाबा म्हणूनी करीतो हट्ट तुम्हापाशी
बालक तुमचे अज्ञानी मी घ्या हृदयाशी
कृपादृष्टी अवलोकन मज, करू किती विनंती
अनंत माझ्या अपराधांची घेऊं नका झडती
बालकमन मी सदा करावे कर धरूनी तुमचा
सदैव माझ्या मुखी असावा नामजप तुमचा
ज्यानी, स्वप्ने, मनी बाबा तुम्ही असा साई
क्या तुम्ही संगोपन माझे होऊन माझी आई
योगक्षेम माझा सदैव चालवा तुम्ही साईनाथा
हीच विनंती करीतो मी तव चरणी ठेवून माथा
किमय्य असो करूनी मजला अनेकदा दावा
माझ्यापाशी तुम्हा कृपेचा असावा असा दिव्य ठेवा

— मधु पाटणकर

३४/९०३ नेहरू नगर

कुर्ला पूर्व मुंबई ४०० ०२४

स्वामी विवेकानंदांची गुरुभक्ति



गुरुब्रह्मः गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः ।

गुरुः साक्षात्परब्रह्म तस्मै श्रीगुरुवे नमः ॥

हिंदुधर्मात गुरुभक्तीला अत्यंत महत्वाचे स्थान दिलेले आहे. देवापेक्षासुद्धा गुरुला श्रेष्ठ मानावे असे समर्थ रामदास स्वामींनी दासबोधामध्ये सांगितले आहे. म्हणोमि सद्गुरू पूर्णपणे। देवाहून अधिक कोटिगुणे। (दासबोध दशक ३, ५ समाप्त, ओवी ४५) ज्ञानेश्वर, एकनाथ, तुकाराम आदि करून संतांनी सद्गुरूमहिमा आपापल्या ग्रंथांमध्ये वर्णन केला आहेच. स्वामी विवेकानंदांचे गुरु भगवान रामकृष्ण परमहंस हे महान अधिकारी पुरुष होते. "सोने रूपे आम्हा मूर्तिकेसमान" या तुकाराम महाराजांच्या उक्तिमधोल अवस्थेप्रत पोहोचलेले, सद्गुरू स्वामी विवेकानंदांना लाभले होते. वैश्यांच्या मूर्तींमत् पुतळा भगवान रामकृष्णांच्या रूपाने विवेकानंदांच्या समोर उभा होता.

रामकृष्णांच्या सान्निध्यात येण्यापूर्वी नग्रेड (उर्फ विवेकानंद) हे स्वतःम वृद्धाव्हा म्हणवून घेत असत. कोणत्याही गोष्टीची प्रत्यक्ष प्रचिती आल्याशिवाय त्यावर एकदम विश्वास टाकणे हा त्यांचा स्वभाव नव्हता. परमेश्वराच्या अस्तित्वाबद्दल ज्यावेळी त्यांच्याबगेबर कोणी बोलू लागे त्यावेळी ते त्या गृहस्थाला एकदम प्रश्न विचारत वं तुम्ही देव पाहिला आहे काय? अशा वेळी त्यांच्या मनाचे समाधान होईल असे उत्तर त्यांना फारसे कोणाकडून मिळत नसे. देवाच्या अस्तित्वाची प्रत्यक्ष अनुभूती घेतलेल्या व्यक्तीची व त्यांची भेट बरेच दिवस न झाल्यामुळे त्यांच्या अंतःकरणात एक प्रकारची तळमळ निर्माण झाली होती. वडिलांच्या आकस्मिक निघनामुळे अत्यंत मोठी जैतुबिक व आर्थिक अज्ञापत्ति त्यांच्यावर कोसळली होती. अशा रीतीने संसारतापाने तापलेल्या व परमेश्वराच्या स्वरु



दर्शनाची अत्यंत तीव्र तळमळ लागलेल्या त्यांच्या अंतःकरणास शांत करण्यास भगवान रामकृष्णा सारखे अधिकारी पुरुष लाभल्यामुळे विवेकानंदांच्या आयुष्यास एक प्रकारचे वेगळेच वळण लागले. रामकृष्णांनी परमेश्वराची थोरवी वर्णन करण्यास सुरवात केल्याबरोबर विवेकानंदांनी त्यांना एकदम प्रश्न विचारला की, का हो तुम्ही स्वतः देव पाहिला काय? रामकृष्णाने तितक्याच जोरात व तितक्याच त्वरेने त्यांना उत्तर दिले "हो मी देव पाहिला आहे आणि तुला सुद्धा मी तो दाखवू शकेन" इतक्या आत्मविश्वासाने व तडफदारपणे उत्तर देणारी व्यक्ति भेटल्यावर साहजिक विवेकानंदांना कृतकृत्यता वाटली व त्यांनी रामकृष्णांच्या पायी आपले पुढील सर्व जीवन वाहिले. विवेकानंदांच्या हृदयास स्पर्श केल्याबरोबर रामकृष्णांनी त्यांना जो समाधिसुखाचा अनुभव दिला तो शब्दांनी वर्णन करता येण्यासारखा नाही. विवेकानंदांना स्वतःच्या आईच्या, बहिणीच्या व इतर कुटुंबियांच्या चरितार्थासाठी नोकरी करणे भाग होते. पण अत्यंत खटपटी करूनसुद्धा त्यांना साध्या कारकुनाची नोकरी मिळतेना. पदवीधर असलेल्या एका प्रिय भक्ताची ही स्थिती पाहून रामकृष्णांना फार वाईट वाटे. स्वतःच्या संसारात कधीही लक्ष न घालणारे रामकृष्ण विवेकानंदांना नोकरी मिळण्यासाठी त्यांच्याकडे येणाऱ्या काही उच्चपदस्थ व्यक्तींजवळ शब्द टाकीत असत. इतके गाढ प्रेम त्यांच्या मनांत विवेकानंदांच्याबद्दल निर्माण झाले होते. आत्मज्ञानाचा लाभ करून घेण्याची इतकी तीव्र तळमळ विवेकानंदांच्या मनात उत्पन्न झाली होती की दक्षिणेश्वरी रामकृष्णांच्या सहवासात रात्रंदिवस येऊन राहावयास मिळावे म्हणून त्यांनी घराचा त्याग केला. आईच्या व बहिणीच्या ममतेचे पाश इतक्या कठोरपणे तोडून आत्मोद्धारासाठी त्यांच्या अंतःकरणात जे वैराग्य निर्माण झाले होते त्याचे सर्व श्रेय त्यांच्या गुरुभक्तीला देणे योग्य होईल. रामकृष्णांच्या निधनाच्या अगोदर काही दिवस त्यांना घशाच्या कॅन्सरच्या दुखण्याने जर्जर केले होते. अत्यंतिक तीव्र वेदना होत असताना सुद्धा रामकृष्णांचे उपदेशाचे काम चालू होते. कॅन्सर हा संसर्गजन्य रोग असल्यामुळे रामकृष्णांची सेवासुश्रूषा करण्यास काही शिष्यमंडळी बिचकत असत. न जाणो आपणास हा रोग झाला तर काय होईल या भावनेने त्यांच्यापासून दूर दूर राहण्याचा प्रयत्न कांही व्यक्तींकडून केला जात असल्याने विवेकानंदांच्या नजरेस आले. त्यांच्या अंतःकरणास त्यामुळे अत्यंत दुःख झाले. एके दिवशी सकाळी डॉक्टर रामकृष्णांच्या घशाची जखम धुवून त्याला मलमपट्टी करण्यात गुंग होते. जखमेतील पू व रक्त काढून एका पेल्यात ठेवले होते. विवेकानंदांच्या मनात विचार आला की माझ्या सद्गुरुंना जर या रोगामुळे इतक्या मरणप्राय यातना सोसाव्या लागत आहेत तर माझ्या देहाची तरी मला पर्वा ठेवण्याचे येवढे काय कारण आहे. अशा विचाराने जखमेतून काढलेल्या रक्त-पू यांनी भरलेल्या त्या पेल्यास तोंड लावून त्यातील रक्त व पू मिश्रित जखमेचे पाणी त्यांनी पिऊन टाकले. गुरुभक्तीचा यापेक्षा दुसरा कडेलोट तो कोणता? भोळारामांनी रामदासांच्या पायास झालेले गळू स्वतःच्या तोंडून चोखून घेण्याचे धारिष्ट्य दाखविले ही गोष्ट इतिहास प्रसिद्ध आहे. रामकृष्णांच्या महानिर्वाणानंतर अत्यंत बिकट परिस्थितीत

विवेकानंदांनी त्यांच्या कार्याची धुरा स्वतःवर घेऊन रामकृष्णांनी जमविलेले सर्व शिष्य बडानगरचे मठात एकत्रित करून ठेवले. त्यांना गृहस्थाश्रमात परत न जाऊ देण्यासाठी एका पडक्या व भूताटकीने पछाडलेल्या जागेत आत्मचिंतनात व वेदांताच्या श्रवणांत त्या सर्व शिष्यांसमवेत तहानभूक इत्यादि देहधर्माचीसुद्धा परवा न करता त्यांनी दिवस काढले. रामकृष्णांनी ही सर्व जबाबदारी विवेकानंदांच्यावर टाकली होती व ती त्यांनी संपूर्णपणे पार पाडली. अमेरिकेला जाण्याच्यापूर्वी रामकृष्णांची पत्नी श्रीमती शारदादेवी यांची अनुज्ञा घेतल्यावर मग त्यांनी अमेरिकेला जाण्याचा बेत निश्चित केला. सर्वधर्मपरिषदेत भाषण करण्यास उभे राहिल्यावर पहिल्या प्रथम विवेकानंदांची मनःस्थिती बावरल्यासारखी झाली पण ती एक क्षणभरच. रामकृष्णांचे स्मरण केल्याबरोबर त्यांच्या वाणीला जो एक ओघ व तेजस्विता निर्माण झाली त्या ओघामध्ये परिषदेस जमलेल्या सर्वांना मंत्रमुग्ध करण्याची शक्ति निर्माण झाली होती.

स्वामी विवेकानंदांना मिळालेले सर्व यश यांच्या गुरुभक्तीला व कडकडीत वैराग्यासच देणे योग्य होईल. लेखाच्या सुरवातीच्या श्लोकात वर्णन केल्याप्रमाणे गुरु हे साक्षात् ब्रह्मस्वरूप आहेत म्हणून त्यांना वंदन करणे योग्य होय.

॥ साक्षात् ईश्वर ॥

ध्यानी मनी स्वप्नी माझ्या,
बाबा तुमची मूर्ती।
हांक भक्ताची अकून धावसी,
अैसी तव कीर्ती ॥
साईबाबा या नांवाने,
ज्ञात तुम्ही सकला।
चुकलेल्यांना वाट दाविण्या,
जन्म तुम्ही घेतला ॥
सा.ई. याने साक्षात ईश्वर,
आहात बाबा तुम्ही।
साईबाबा बाबासाई
नित्य जपू आम्ही ॥
लहान-मोठा तुमच्या द्वारी,
काधि नसे हा भेद।
सम समान तुम्ही मानता,
कुराण अन् वेद ॥

पैशासाठी हपापला जो,
सत्पुरुष तो कसला?
भिक्षा मागुनी भूक भागवी,
उरले देई सकला ॥
रंजला-गांजला भक्त तयाला,
हात मदतीचा देई।
दुःखावरती फुंकर घाली,
तेची तुम्ही साई ॥
सदैव ठेवा भक्तावरती,
कृपादृष्टी बाबा
नित्यनेमे स्मरीन तुज मी,
माझा जन्म उभा ॥

— श्री. भालचंद्र कडणे
८०/११ यशोधरा
वीर सावरकर मार्ग
दादर, मुं.-४०० ०२८



कबीर आणि त्याचे सद्गुरू

कबीराला रामानंद नावाचे मोठे सत्पुरुष गुरु म्हणून लाभले होते असे त्याच्या त्यांचेबद्दलच्या आदरपूर्ण उद्गारावरून म्हणायला काही हरकत नाही. कारण काशी क्षेत्राबद्दल व आपल्या गुरुबद्दल गौरवपूर्ण उद्गार काढताना तो म्हणतो: "काशी में हम प्रगट भये है। रामानन्द चेताए ॥" कबीराने रामानंद यांचेपासून कशाप्रकारे गुरुपदेश घेतला याचेबद्दल एक लोकश्रुती मोठी मजेदार आहे. कबीर हा मुस्लिम संस्कारात वाढलेला एक कोष्ट्याचा मुलगा व रामानंद हे श्रेष्ठ वर्णाचे एक मोठे हिंदू साधू! तेव्हा त्यावेळच्या एकंदर रूढींप्रमाणे कबीराला चाटले की हे आपल्याला अनुग्रह देतील किंवा नाही? त्यामुळे त्याने एक युक्ती योजिली. काशी क्षेत्रातच रामानंद रहात असत आणि रोज ते गंगा नदीवर स्नान करण्यासाठी भल्या पहाटे जात. ही वेळ कबीराने लक्षात घेऊन तो त्यांच्या स्नानाला जाण्याच्या वाटेवर अंधारातच पडून राहिला. त्यावेळी रामानंद हे तिथून जात असताना त्यांचा पाय चुकून कबीराला लागला व त्यांच्या तोंडून शब्द बाहेर पडले: "राम! राम! कोणाला बरे माझा पाय लागला?" कबीराने हेच शब्द गुरुपदेश मानून रामनाम या जपाचा स्वीकार केला व रामानंदांना साष्टांग नमस्कार केला. काही विद्वानांच्या मते ही केवळ जनश्रुतीच असावी. परंतु रामानंदाबद्दल बरेच गौरवपूर्ण उद्गार त्याच्या काव्यात आढळून आले आहेत त्यामुळे त्याच्या मनात त्यांचेबद्दल गुरुप्रमाणेच आदर होता यात काही शंका नाही

सद्गुरुमहिमा व कबीर

भारतीय संस्कृतीत गुरुचा महिमा सर्वात मोठा सांगितला आहे. गुरु म्हणजे आपल्यापेक्षा जो श्रेष्ठ व महान आहे त्याचा आदर करणे आध्यात्मिक क्षेत्रात तर सद्गुरुला ईश्वरापेक्षाही श्रेष्ठ मानले गेले आहे. सुप्रसिद्ध थोर महाराष्ट्रीय संत नामदेव याचा देवाशी संवाद चालत असे तरीही विठ्ठलाने त्यांना विसोबा खेचर या श्रेष्ठ गुरुकडे पाठविले. महान निर्गुण भक्त उद्धव या आपल्या अर्जुनासारख्या प्रिय मित्र व भक्त असलेल्या व्यक्तीलाही कृष्णाने सामान्य अशा गोपींकडून सगुण स्वरूपाची महती पटविली. सद्गुरुसमोर येताच अहंकाराचा त्याग करून त्याला शरण जावे असे शिकविले गेले आहे. कबीरानेही गुरुची महती गायिली आहे तो म्हणतो:

सत् गुरु सर्वान को सगा सोधी सई न दाति।

हरिजी सर्वान को हितु हरिजन सई न जाति ॥

सद्गुरु हा सर्वांचा खरा सगा (नातेवाईक) आहे. त्याच्यासारखा दाता कोणी नाही परमेश्वराप्रमाणे तो सर्वांचे हित करतो आणि परमेश्वर भक्तांशिवाय खरी श्रेष्ठ जात दुसरी कोणती असू शकेल?

पासा पकड्या प्रेमका। सारी किया शरीर ॥

सद्गुरु दाँव बताइया। खेले दास कबीर।

प्रेमाचे फासे घेऊन शरीराचा सारीपाट केला आहे आणि सद्गुरुंच्या आज्ञेने संसाररूपी खेळ कबीर खेळत असल्यामुळे जीत कबीराचीच होईल यात काय संशय?

सद्गुरु साँचा सूरिवा, सबद जुं बाह्या एक।

लागतही भै मिल गया, पड्या कलेजे छेक॥

सद्गुरुप्रमाणे दुसरा शूर वीर कोण असू शकेल? कारण एखाद्या कसलेल्या योद्ध्याला योग्य ठिकाणी बाण सोडण्यात यश मिळेलही परंतु सद्गुरुंच्या शब्दरूपी बाणांनी कबीराच्या हृदयावर आघात केला आहे आणि त्याचा परिणाम त्वरित होऊन तो ईश्वर भक्तिच्या मार्गावर वाटचाल करू लागला.

बलिहारी गुरु आपने | द्यौ हाडी कै बार।

जिनि मानिष तै देवता, कर तन लागी बार॥

हे सद्गुरु, आपला मोठेपणा काय वर्णन करावा? हे शरीर आपणावरून अनेकवेळा ओवाळून टाकावसे वाटते कारण आपण मला मनुष्यत्वाकडून देवत्वाकडे नेत आहात आणि त्यासाठी आपणाला जराही अवधि लागलेला नाही. सद्गुरुंच्या या महानतेमुळेच ज्ञानेश्वरांनीही १३ व्या अध्यायात ओवी क्र. ९ मध्ये पुढील उद्गार काढले नाहीत काय? ते म्हणतात —

गुरु बहुतांचा माये। परि एकलौति होऊ नि ठाये॥

तैसे करूनी आण वाये। कृपे तिये॥

गुरु हे जरी पुष्कळ भक्तांची माऊली आहेत, तरी त्या गुरुंच्या कृपेस मी आपली शपथ घालून माझी एकट्याची माऊली करून घेईन.



श्रीसाईबाबा आणि बोलणे

श्री. सु. ब. निंबाळकर

१/१४, फाईव्ह स्टार अपार्टमेंट्स,

बंड गार्डन रोड, पुणे - ४११ ००१

“विषयासक्ति मानून त्याज्य। मी तूं पण सर्वथा अयोग्य।

जिव्हा-उपस्थ जिंक हो योग्य। तैं मी तुज सभाग्य मानीन। । १४२॥

— अध्याय ४४

वरील ओवीत परमार्थ प्राप्तीत केव्हा यश मिळेल हे बापूसाहेब जोगांना सांगताना बाबांनी विषयेंद्रियात जिव्हा (जीभ) आणि उपस्थ (जननेंद्रिय) यांनाच जिंकण्याचे महत्त्व

सांगितले आहे. आणि म्हणूनच की काय बाबांच्या उपदेशात जीभेवर ताबा ठेवण्याचा वारंवार उल्लेख आढळतो.

जोभेची दोन कार्ये. एक तर अन्नाचा स्वाद घेणे व दुसरे बोलणे. अन्नावद्दल तर मार्गाने लेखात वर्णन आलेले आहे आता बोलण्याबद्दल बाबांचे काय सांगणे होते ते आपण पाहू या.

उणे बोलणे

अहिंसा पाळण्याबद्दल आपल्या धार्मिक ग्रंथात व साधुसंतांनी वारंवार उपदेश केला आहे. कोणाची काया, वाचा, मनाने विनाकारण हत्या करू नये किंवा कोणाला दुःख देऊ नये. बाबांनी ओळखले होते की सर्वात वाचेने (बोलण्याने) केलेली हत्या फार भक्तक व दुःखदायक असते. तिखट शब्द मर्मी झोंबतो, कधी विसरला जात नाही. त्यामुळे त्रैमनस्य वाढते व कायम टिकते. म्हणूनच बाबा म्हणतः —

“त्यागावे तेणे बोल वर्मी। कोणास छेदू नये वर्मी ॥ २१७ ॥”

— अध्याय १९

“कोणी कोणास छ्त्री बोलले।

त्याने माझे वर्म काढले। जिह्वारी खोचले मज जाण ॥ १७४ ॥”

— अध्याय ४४

एवढेच काय दुसऱ्याने आपणास कटू शब्द उच्चारले तरी आपण त्याला उलट उत्तर देऊ नये असेही बाबा सांगतः —

“कोणीही बोल बोलो शंभर। खये नेदी कटु उत्तर।

धरितां सहिष्णुता निरंतर। सुख अपार लाभेल ॥ १४४ ॥”

— अध्याय १९

वादावादी

जीभेबद्दल बाबांचा दुसरा उपदेश म्हणजे कोणाशी कोणत्याही बाबतीत वाद घालू नये वादाचे मूळ अहंकारात असते. वादामुळेच भांडणे होतात व वैर पसरतेः —

वादावादी नाही बरी। नको कुणाची बरोबरी।

नसता श्रद्धा आणि सबुरी। परमार्थ तिळभर साधेना ॥ १९२ ॥

अंगी दुर्धर देहाभिमान। तेणेच वादावादीचे जनन।

अहंभावाची ही खूण। नाही त्यावीण वाद जगी ॥ १५४ ॥

— अध्याय २

कै. दाभोलकर शिर्डीला गेले त्याच दिवशी कै. बाळासाहेब भाट्यांबरोबर गुरुच्या आवश्यकतेबद्दल त्यांची वादावादी झाली. पुढे बाबांच्या दर्शनाला गेल्यावर बाबांनी कै. दाभोलकरांना 'हेमाडपंत' असा टोमणा देऊन त्यांच्या वाद करण्याच्या प्रवृत्तीला कसा कायमचा आळा घातला हे वाचकांना ठाऊकच आहेः —

उगाच ना या पदवीचे दान। चतुराईचा हा सन्मान।

वादवादीपरी हा वाग्बाण। अभिमान खंडण व्हावया ॥ १८४ ॥

होऊनी अर्ध्या हळकुंडे पिवळे। उगीच योग्यतेवीण जो बरळे।
तया माझिये उघडिले डोळे। घालूनी वेळवर अंजन॥ १८५॥

— अध्याय २

उपहासनिंदा

आपला काही संबंध नसता उगाच एकाद्याच्या उखाळ्यापाखाळ्या काढून त्याचे वागण्याबद्दल उहापोह करणे बाबांना आवडत नसे. एका वकीलाने कै. नूलकर मुनसफ आपली डोळ्यांची व्यथा बरी करण्यासाठी शिरडीस बाबांजवळ येऊन राहिल्याबद्दल वकीलांच्या खोलीत चाललेल्या उहापोहात व निंदेत भाग घेतल्याबद्दल बाबांनी त्याला टोमणा मारून त्याची चूक त्याला कशी दाखवून दिली हे वाचकांनी अध्याय २१ मध्ये वाचलेच असेल: —

ताशेस नव्हे हा अनुग्रह। व्यर्थ कुणाचा उहापोह।

उपहास-निंदादि कुत्सित संग्रह। असत्परिग्रह वर्जावा॥ ११७॥

— अध्याय २१

निंदा करू नये हे सर्वांना ठाऊक असते पण त्याचा मोह आवरत नाही: —

निंदा कधीही करू नये। हें तो प्रत्येक जाणे स्वये।

परी न वृत्ती जै दाबिली जाये। ती ना समाये पोटांत॥ १९२॥

तेथून मग येई कंठी। कंठातून जिव्हेच्या तटी।

तेथून हळू हळू ओठी। सुखसंतुष्टी प्रवाहे॥ १९३॥

— अध्याय १९

म्हणूनच की काय निंदकाचे विष्टामिष्टान्नावर यथेष्ट ताव मारणाऱ्या एका ग्रामसुकृतीस साम्य दाखवून बाबांनी आपल्या मनात निंदा करणाऱ्याबद्दल अत्यंत कौशल्याने घणा उत्पन्न केली होती: —

मळ काढिती कोणी रिठ्याने। कोणी साबणादिकी साधने।

कोणी शुद्ध निर्मल जीवने। निंदक जिव्हेने काढिती॥ १९५॥

पहा त्या जीभेला काय गोडी। जनालोकांची विष्टा चिवडी।

बंधु-स्वजनावर चडफडी। यथेष्ट फेडी निज हौस॥ २०५॥

बहुत सुकृताचिये ओढी। आला नरजन्म ऐसा जो दवडी।

तया आत्मघ्ना ही शिरडी। सुखपरवडी काय दे॥ २०६॥

— अध्याय १९

सत्य बोलणे

सत्य बोलण्याबद्दल आपल्या धर्मग्रंथात वारंवार उपदेश आढळतो. सत्यापायी राजा हरिश्चंद्राने किती कष्ट भोगले हे आपणास ठाऊकच आहे. बाबा व्यवहारी होते. त्यांनी लोकांनी सत्यच बोलावे, खोटे कधीही बोलू नये याची पोपटपंची कधीच केली नाही. मात्र ते अंतर्दामी व सर्व जाणणारे आहेत याची खात्री असल्याने भक्त त्यांचे पुढे खोटे बोलण्यास धजतच नसत: —



असत्य चालेना साईप्रती । असत्ये नाही साईची प्राप्ती ।
असत्ये जाण अधोगति । अंती दुर्गती असत्ये ॥ १३८ ॥

— अध्याय ३८

खोटे सांगून भागेना काज । साईमहाराज सर्वसाक्षी ॥ १५९ ॥

— अध्याय ५१

खुद्द बाबांच्या चरित्रात बाबा स्वतः एकदोनदा खोटे बोलल्याची उदाहरणे आहेत. अध्याय २७ मध्ये रामदास्याची विष्णुसहस्रनामाची पोथी शाम्याला उचलून द्यावयाची होती म्हणून आपल्या पोटात कळ आल्याचे खोटेच सांगून बाबांनी त्याला बाजारात सोनामुखी आणावयास पाठविले. तसेच अध्याय ३३ मध्ये कै. नानासाहेब चांदोरकरांच्या मुलीकरिता उदी व आरती तातडीने धाडण्यासाठी टांगेवाल्याचे रूप घेऊन बापूगीरला खोटेच सांगितले की टांगा चांदोरकरांनी पाठविला आहे व फराळही त्यांनीच दिला आहे.

याचा अर्थ कसा लावावयाचा? पहिली गोष्ट संतांना कर्मफलभोग नसतो. कारण त्यांचेकडे केलेल्या कर्मांचे कर्तृत्वच नसते. दुसरे म्हणजे या कर्मांचे पाप असले तरी ते भक्तांच्या कल्याणासाठी आपल्याकडे घेण्यास ते तयार असतात. वरील उदाहरणात बाबांनी शाम्याचे (त्यांच्या लाडक्या भक्तांचे) कल्याण साधावयाचे होते व कै. नानासाहेब चांदोरकरांच्या मुलीला बाळंतपणातून सुखरूप सोडवावयाचे होते. भक्तांचे रोग संत स्वतःचे अंगावर घेत असल्याची उदाहरणे (खुद्द साईबाबांचेही अध्याय ७ मधील उदाहरण) आपणाला माहितच आहेत. मग भक्तांची पापेही स्वतःकडे घेण्यास ते कचरतील का? असो.

आपल्या दृष्टीने व्यवहारात सदा खरे बोलण्याचा मोठा पेच पडतो. आजकाल सुट्टे पैशांची टंचाई आहे. बसमध्ये कंडक्टर सुट्टेच पैसे मागतो. कित्येक वेळा आपणाला परतीला लागतील म्हणून काही सुट्टे पैसे जवळ असून 'नाहीत' असे खोटे सांगण्याचा मोह होतो. कारण सुट्टे आहेत पण मला ते परतीला लागतील असे कंडक्टरला सांगितले तर त्याला ते पटणार नाही व मग परतीला सुट्ट्या पैशा अभावी बसमधून कदाचित उतरून पडण्याचा प्रसंग यावयाचा. तसे पाहिले तर स्वतःजवळ सुट्टे पैसे असूनही कंडक्टर आपणाजवळ सुट्टे पैसे मागतोच ना? तर अशावेळी आपण काय करायचे? सत्य बोलण्याचे व्रत पाळायचे का?

दुसरे म्हणजे नातवाने आपल्याकडे चित्रे काढण्यासाठी कोरे कागद मागितले तर आपण एकदा दोनदा कागद संपायला आल्यावर एकदोन आपणाला हवे असल्याने नातवाला काय सांगावे हा प्रश्न पडतो. सर्व देऊन टाकले तर स्वतःला लागल्यावर कोणी बाजारातून आणून द्यावयाला मोकळे नसते व स्वतःला तेवढ्याकरिता बाजारात जाण्याची म्हातारपणी धमक नसते. कागद संपलेत असे खोटे नातवाला सांगितले तर असत्य धाषण केल्याचे पाप घडते. तर आपण कसे वागायचे?

वरील विवेचनावरून सत्य बोलण्याचा माझा निष्कर्ष असा आहे. नेहमी सत्यच बोलावे. खोटे बोलू नये. आपल्या स्वार्थासाठी तर कधीही खोटे बोलू नये. परंतु केव्हा केव्हा दुसऱ्याच्या हितासाठी खोटे बोलण्यास काही हरकत नाही. उदा. एखाद्याला दुःखद

बातमी एकदम ऐकून धक्का बसणार असेल तर ती अजून न घडल्याची किंवा आपणाला त्याबद्दल माहितीच नसल्याचे खोटे सांगणे. तसेच दुसऱ्या व्यक्तीला वाईट वाटू नये म्हणून सुद्धा कधीतरी खोटे बोलण्यास हरकत नाही. उदा. एखाद्या व्यक्तीने प्रेमाने व उत्साहाने जेवण करून वाढले असले व ते आपणाला आवडले नसले तरी त्या व्यक्तीला खोटेच हसून छान झाले आहे असेच सांगणे श्रेयस्कर ठरेल. उलट त्या व्यक्तीचे तोंडावर जेवण आवडले नाही म्हणून सांगून तिला दुखविणे हे पापच नाही का? असो. याला आपल्या शास्त्रातही आधार आहे: —

सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यादपि हितं वदेत् ।

यभ्दूतहितमत्यन्तमेतत्सत्यं मतं मम् ॥

— महाभारत-शांतिपर्व

(सत्य बोलणेच चांगले परंतु त्यापेक्षाही ज्यामुळे सर्व प्राण्यांचे हित साधले जाते ते अधिक चांगले. कारण ज्यामुळे सर्व प्राण्यांचे अत्यंत (वास्तविक) हित (कल्याण) साधले जाते तेच माझ्या मते सत्य होय.)

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् सत्यप्रियम् ॥ १३४ ॥

— मनुस्मृति अ. ४

(खर बोलावे, प्रिय बोलावे. सत्य असूनही अप्रिय असेल तर तशी वाणी उच्चारू नये)

प्रियं ब्रूयात्

गोड बोलावे. याबद्दल तर बाबांची शिकवणच होती — नव्हे त्यांनी स्वतः उदाहरणच घालून दिले होते. हेमाडपंत म्हणतात:—

काय त्या वाणीची रसाळता । मधुरता आणि कनवाळता ।

तैसीच स्वानंद-शीतळता । अति अपूर्वता तिथेची ॥ १२० ॥

— अध्याय २७

कोणीही असो प्रौढ बाई । तिजला हांक मारीत 'आई' ।

पुरुषांस 'काका' 'बापू' 'भाई' । गोड नवलाई हाकेची ॥ ४१ ॥

— अध्याय १९

अध्याय २७ मध्ये एक राभदासी विष्णुसहस्रनाम पोथीवरून शाम्याशी भांडत असताना बाबांनी त्याला शांत करून गोड बोलण्याबद्दल किती छान उपदेश केला?

“अरे शाम्या आपलाच पोरगा । तू का शिरा ताणिसी उगा ।

किमर्थ इतका कष्टसि वाउगा । तमाशा जगासी दाविशी ॥ ११२ ॥

ऐसा कैसा तू कलहतत्पर । का न बोलावे मधुरोत्तर ।

अरे पोथ्या पढताही निरंतर । अजून अंतर अशुद्ध ॥ ११३ ॥

— अध्याय २७

बोलल्याप्रमाणे वागणे

बोलल्याप्रमाणे माणसाने वागावे याबद्दल बाबांचा कडक कटाक्ष होता:—

खोट वचन देऊ नये। कवणासी कदाकाळी ॥ ३२ ॥
 एकदा वचन दिल्यावरी। निमूटपणे खरें करीं।
 वचनभंगी श्रीधरी। दुरावेल नारायण ॥ ३३ ॥

— ह. भ. प. दासगणकृत अर्वाचीन भक्तलीलामृत
 (अध्याय ३३)

असा बाबा तसे वागतच :-

“पहा मी माझिया वचनाकारणें। मरोनि जाईन जीवें प्राणें।
 मी माझिया मुखींचीं वचनें। अन्यथा होणें नाहीं कदा” ॥ ९१ ॥

— अध्याय ४०

आपल्या भक्तांच्या बोलण्याच्या किंवा बोललेल्या नवसाच्या पूर्तीसाठी ते धडपडही करत असत असा अ. ३३ मध्ये अप्पासाहेब कुळकर्णींनी १० रूपये दक्षिणा देण्याचे म्हटले होते म्हणून फकीर रूपाने सकाळी त्यांचे घरी आलेले बाबा संध्याकाळपर्यंत राहिले होते. नवे पुन्हा त्यांचे भेटीस आले आणि एकंदर १९ रूपये हातात पडले तरी अप्पासाहेबांनी म्हटल्याप्रमाणे फक्त १० रूपये घेण्यासाठी त्यांना ९ रूपये परतही दिले तसेच अध्याय ३६ मध्ये गोमंतकाहून आलेल्या भक्ताचे नवसाचे १५ रूपये म्हणून घेतल्याचे आपणाला माहीतच आहे. बाबा म्हणतच असत :-

“तथापि हित आणि मित बोलेल। बोला ऐसाच जो वागेल।
 खरे करून दावील निजबोल। एकदाच लाल हरीचा” ॥ २२४ ॥

— अध्याय ३३

शिकवण

बाबांनी शिकवण स्वतः तसे वागूनच दिली होती. आपल्या भक्तांना उपदेश करतानाही त्यांनी लांबलचक व्याख्याने कधीच दिली नाहीत. जे काय सांगावयाचे ते नेहमीच संक्षेपाने उद्बोधक व मनोरंजक कथा सांगून ते भक्तांना शिकवण देत असत असा ते हेमाडपंतांनी म्हटल्याप्रमाणे :-

असे पुढे साईनाथ। विचारल्याचेंचि उत्तर देत।
 स्वये आपण कोणासमवेत। कधीही बोलत नसत ॥ ७३ ॥

— अध्याय ५

जैन पाठण्यासाठी आणि जीभेवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी एकांताची संवय करणे चांगले; म्हणूनच मी काय बाबांनी ती लहानपणापासूनच आत्मसात केली होती.

अष्टादश वर्षांचे वय। तेथूनि एकांताची संवय।
 मज्जी कुठेही पडावे निर्भय। सर्वत्र ईश्वर ज्यासी ॥ १४ ॥

— अध्याय ३९

पुढील काळात दुपारी लेंडीबागेत जाऊन एकांतात काही वेळ तरी घालविण्याचा क्रम बाबांनी नेहमीच सोडला नाही. एकांताचा आनंदच वेगळा आहे.

जे सुख विरक्ता एकांती । कीजे भक्ता करिता भक्ति ।
असो इंद्र कीं चक्रवर्ती । न मिळे कल्पांती त्यांना ॥ १०२ ॥
— अध्याय ३७

नामस्मरण

बोलण्याचे बाबतीत बाबांची सर्वात महत्वाची शिकवण नामस्मरणाबद्दल होती. इतर वायफळ गप्पागोष्टीत, वादावादीत किंवा थडानिंदेत वाणीचा अपव्यय करण्यापेक्षा आपल्या आराध्य देवतेचे किंवा गुरुचे नामस्मरण करण्यात जीभेचा उपयोग करावा असा त्यांचा सतत उपदेश होता व त्याप्रमाणे त्यांचे स्वतःचे वागणेही होते : —

नामस्मरणीं मोठी प्रीती । 'अल्ला-मालीक' अखंड करती ।
नामसप्ताह करवूनि घेती । दिवस राती सन्मुख ॥ ८२ ॥

— अध्याय ४

म्हणूनच हेमाडपंतही त्यावर पुस्ती जोडतात : —

नामापरीस सोपे आन । अंतः शुद्धीस नाही साधन ।
नाम जिव्हेवे भूषण । नाम पोषण परमार्थ ॥ ८८ ॥
नाम घ्यावया नलगे स्नान । नामासि नाही विधिविधान ।
नामे सकळ पापनिर्दळण । नाम पावन सर्वदा ॥ ८९ ॥

— अध्याय २७

सारांश

एकूण बाबांचा बोलण्याबद्दलचा उपदेश थोडक्यात असा होता : —

- (१) कोणास उणे किंवा टोचून बोलू नये. दुसरा तसे बोलला तरी आपण उत्तर न देना सहन करावे.
- (२) वादावादी करू नये.
- (३) कोणाची निंदा किंवा त्याच्या वैगुण्याची थड्या करू नये.
- (४) सत्य बोलावे.
- (५) गोड व प्रेमाने बोलावे.
- (६) बोलल्याप्रमाणे वागावे.
- (७) कमी बोलावे.
- (८) ईश्वराचे किंवा आपल्या गुरुचे नामस्मरण करावे.



श्री साईनाथांचा शरणार्थी (१४)

लेखक: ब्रह्मीभूत स्वामी साईशरणानंद
अनुवादक: वि.बा. खेर

मे मस १९९४ च्या गुरुपौर्णिमेनंतर सी.जे.एन्.एल्. हायस्कूलमध्ये सहाय्यक शिक्षक म्हणून दरमहा रु. ६५ पगारावर लागलो. राधाकृष्ण आईच्या सूचनेवरून भात खाण्याचे बंद केले परंतु भात खाण्याची सवय असल्यामुळे हे कठीण गेले. एकदा बाबा माझ्या बाबुंमध्ये येऊन म्हणाले, "चपातीबरोबर कांद्याची कोशिंबीर खावी. लाल कांदा मिळाल्यास इतम काही दिवसांनी कांद्याच्या सेवनाने वाणीमध्ये भ्रष्टता आल्याची जाणीव झाली. म्हणून कांदा पचविण्याची आपल्या सूक्ष्म देहात ताकद नाही अशी खात्री होताच कांदा खाण्याचे बंद केले. नवसारीला माझी धाकटी बहीण आल्यावर भात घेण्याचे सुरू केले. परंतु भात पचत नसे. फार जाडा तांदूळ असल्यास तो पचे. नंतर राधाकृष्ण आईने मला खाण्यास सांगितले. तो एकदा मला म्हणाली, "तुम्हां नवराबायकोला वीस रुपये पु. जस काय करायचे? बाबांच्या इथल्या संसाराला हातभार लावाना?" नंतर तिने रामनवमीला कामनराव नार्वेकरांना माझ्या खर्चाचे रु. १२५ ची चांदीची समई तयार करव्यास सांगून रु. २५ च्या हप्त्याने नार्वेकरांचे पैसे फेडण्यास मला सांगितले. रामनवमीला मी शिरडोला गेलो त्या दिवशी सर्वजण आरतीसमयी पूजेचे साहित्य घेऊन येत होते. त्यावेळी चांदीची समई तुपात बुडवलेल्या वातीने पेटवून तिने एका ताटलीत ठेवली. मला घेतराचा काचा मारायला सांगून माझ्या हातात दिली व म्हणाली, "बघ, मी द्वारकामाईच्या फयद्या चढून वर जात आहे." मला जाताना पाठीवर हाताचा स्पर्श झाला म्हणून वळून बघितले तर राधाकृष्ण आई. ती म्हणाली, "जा" हे तिचे सूक्ष्म स्पर्श दुसऱ्या कुणाला दिसले नसावे कारण कोणीही ती द्वारकामाईत येऊन गेल्याचे म्हणाले नाही. शिवाय तिला बाबांसमोर जाण्याची मनाई होती. अथवा त्यांच्यासमोर न जाण्याचे तिचे व्रत असावे. परंतु मला तर ठीक स्थूलरूपाने दर्शन देऊन व माझी पाठ घेवून तिने सांगितले, "जा, वर चढ व समई लाव."

मी नवसारीला होते त्या दरम्यान राधाकृष्ण आईचं मला पत्र आलं त्यात लिहिले होते, "बाबांची तबियत खराब झाल्याने दुपारी खिरीशिवाय काही खात नाहीत, परंतु बरे दूध पळिजे तसे व तेवढं मिळत नाही. म्हणून तू एक चांगली काठियावाडी, आठ एक मेर दूध देणारी गवय पाठविल्यास बरे होईल. बाबांची ही उत्तम सेवा आहे, आणि अशी गवय खरीदल्यास ताच्या पाठलांनासुद्धा एक अशा गाईची जरूरी आहे म्हणून त्याच्यासाठी पण एक घे. त्यासाठी लागणाऱ्या पैशाची तू सध्या व्यवस्था कर, मग मी तुझे पैसे चुकते करीन." माझ्या धाकट्या बहिणीने तिला दिलेली कंठी विकून दोन गाई खरीदल्या व शिरडोस पाठवून दिल्या. ह्या गाई पाठविल्यानंतर माझे शिरडीस जाणे झाले तेव्हा राधाकृष्ण आई म्हणाली, "तुझ्या धाकट्या बहिणीला पैशाची घाई असल्यास मी लगेच चुकते करण्याची व्यवस्था करते." मी म्हणालो, "अशी काही घाई बहिणीला

नाही." या संभाषणाचा वृत्तांत नंतर बहिणीला सांगितला तेव्हा तीसुद्धा म्हणाली, "खरच मला काही घाई नाही." वरील सेवेसाठी धाकट्या बहिणीचे पैसं जेव्हा नुकते झाले तेव्हा सोन्याचा भाव उतरल्यामुळे तिचा खूपच फायदा झाला.

या वेळी मला शिरडीस जास्त रहाणे शक्य नव्हते. म्हणून ज्यांच्याबरोबर मी राहणं शिरडीला आलो त्या श्री मुंगीना मी सांगून ठेवले होते की बाबांनी अमुक दिवशी मला सुद्धा आजच निघावयाचे आहे व मला त्यांनी राधाकृष्ण आईचा विचार बोलवायला यावे. त्या दिवशी भोजनानंतर राधाकृष्ण आईचा माझे जास्त चाड करणाऱ्या विचार असावा, परंतु त्याचवेळी श्री मुंगीनी मला मोठ्याने आंरडून बोलतात म्हणून मी बाहेर येऊन त्यांच्यासह बाबांकडे गेलो. बाबांनी मला जाण्यास राजा दिली नाही. इतकेच नव्हे तर मला आपल्याजवळ अर्धा तास बसवून ठेवले. मला माझ्या स्नेहबंधनापासून दूर ठेवण्याचा बाबांचा हेतु होता.

नवसारीच्या वास्तव्यात माझी तबियत सदैव बिघडलेली असे. एकदा मंगळपूरला पाझा जीव एवढा घाबराघुबरा झालो की लगेच मुंबईला जायचा विचार करून कडील घेऊन मी सामानासह निघालो. वाटेत एका परिचित गृहस्थाच्या घराजवळ फेकल्यावर पुढे जाण्याचे बळच माझ्यात उरले नाही म्हणून माझ्या बहिणीने व मी ते घर त्या गृहस्थाच्या घरी काढली. पहाट झाल्यावर सर्व व्यथा दूर झाली. आदल्या रात्री खामोश्यास खूप जोरात चालला होता व जीव घाबरला होता ते सर्व आता व्यवस्थित झाले होते. आणि मला एवढे बरे वाटले की लगेच घरी परतून काही झालेच नाही अशा पद्धतीने काम करू लागलो. त्या रात्री मात्र असे वाटत होते की मी फक्त दोन तासाचा पाबलो आहे. नवसारीला ज्या घरात मी रहात होतो तेथील माडीवरच्या पाठीमागच्या खालीत कोण्या अधमयोनी, भूतदशा प्राप्त झालेल्या जीवाचा भास होई. एकदा तेथे थोडेसे भय वाटताच मी थोडा वेळ खाली उतरलो. मुंबईच्या प्रवासासाठी निघताना ज्या गृहस्थाकडे रात्री जीव घाबरल्यामुळे मी राहिलो त्याच्या २०-२५ वर्षांच्या धाकट्या बहिणीला नंतर दोन तीन दिवसांतच भूतबाधा झाली होती परंतु ती योग्य उपचारांनी दूर झाली.

त्याच सुमारास रामनवमीसाठी शिरडीला जाण्याअगोदर मी रामविजय करी. पण त्यातील काही ठिकाणी मला अर्थ लागत नसे. ती पोथी मी जेव्हा करी तेव्हा घराचे मालक तुळजाराम जोशी येऊन बसत. त्यांनी ज्योतिष व वेदांतक काही अन्वय करत होता. एकदा पोथी वाचताना त्यांना मी वेदांतविषयक प्रश्न विचारला. परंतु त्यांनी तसं नसावे कारण 'कशाचा विचार करता' या प्रश्नाचे त्यांनी उत्तर दिले नाही. तीसुद्धा काही बोलली नाही. त्याच सुमारास एकदा मी खालच्या मजल्यावर निजले. त्याच रात्री मला स्वप्नात भास झाला की मला कोणीही आकाशवात घेऊन जात आहे. मला किडायरील टाळू फुटला आहे. भीतीने मी जागृत होतच घात इतक्या प्रकरात सूर्यप्रकाश दिसला की मला तो सहन न झाल्याने माझे डोळे मिटले. कोणता वेळाने डोळे उघडल्याच सूर्यप्रकाश बघण्याजोगा होऊन अदृश्य झाला. रामविजयत अनुभवाने मलाच सूर्यास पकडण्यासाठी झेप घेतली त्याचे वर्णन माझ्या कवचव्यात आले होते. शिरडीत राहिले

ज्यायच्या मनात जागत अत्रस्येत उन्हापेक्षा प्रखर असा सूर्यप्रकाश मला दिसला हे मी समजलो. या अंगोदर एका रात्री झोपण्यापूर्वी वेदांत विचारात गर्क असता मी कपाटातून एक पुस्तक काढण्यास गेलो तेव्हासुद्धा वरीलपेक्षा कमी तेजाचा सूर्यप्रकाश दिसला. त्यावेळी मी समजलो की ज्ञानमय वृत्ति तदाकार झाल्याने असे होते.

श्रीकृष्णजींमार्ग शिरडीहून परतल्यावर याच घरात महत्वाचा अनुभव आला. शिरडीहून येऊन आरिने श्रीचा शेषप्रसाद म्हणून साबण्या (खेड्या) दिल्या होत्या त्या प्रसाद काढून खेड्या पळवून घ्यावी व पंक्तीकरण्याचा खूप ध्यानपूर्वक अभ्यास करत असे. शिरडी येऊनच वैराग्य आहे अशी भावना होती. पुष्कळवेळा मी गोपीभावात लीन होऊन जाऊन घरावर एकटाच झोपे. घरात दुसरे कोणीच नसे. एकटा भाकरी किंवा भाजी किंवा कांदा खाई. रात्रीची झोप कमी झाली होती व ती पण जागृतिसारखीच असे. एकावेळी एकदा आकड आला: "तू आहेस तो मी आहे, मी आहे ते तू आहेस; त्यावेळी मीच फकीर अली बंदेनवाज औरंगजेब बादशहा शाहेनशाह नाटक." मी विचारलो "कोण बोलतो आहे?" उत्तर मिळाले, "माझे नाव आहे बंसी बजैया. हे काय? मीही काय कर्णाला? अरे याच रीतीच्या अनन्य चिंतनभावाने मी अनेकांना तारले आहे व त्याच रीतीने तरेन."

असा हीलोक अपेक्षेबोध करून बंसी बजैयाने मला आपलासा केला. माझ्या आनंदाला काय मर्यादा नाही. परंतु तबियतीचा विचार आला. माझे शरीराकडे लक्ष गेले व दुःखी झालो व वाटले की ही महान वस्तु लोकांना सांगण्यासाठी शरीर क्वचित टिकेल. शरीराची तबियत अति दुर्बलतेमुळे नाजूक झाली होती व शरीरयंत्र केव्हा बंद पडेल याची साहसी नव्हती. जणू मरणासमयीच बंसीबजैयाने हा कृपावर्षाव केला असे वाटले. म्हणून आपल्याने निवृत्त झाले करून व शरीराकडे अधिक लक्ष पुर्वून हा अनुभव लोकांना सांगण्यासाठी शरीर टिकविण्याचा निर्धार झाला; परंतु तात्कालिक खाण्यापिण्याचे नियम लागू ठेवले.

शरीराच्या अध्यात्मिक जीवनात एकदा असे घडले की मी शाळेत जात असता काहीत एक मळकें पसत वरून नेसलेली, कपाळावर कुंकवाची आडवी लांब पट्टी लावलेली, त्या बाहेर असलेली व मोकळे केस सोडलेली भयानक स्वरुपाची स्त्री दिसली. मी तिच्याकडे लक्ष दिले नाही परंतु थोड्याच दिवसात कॉलराचा प्रादुर्भव होऊन मी रहाणाऱ्या व आसपासच्या लोकांना तो पसरला. माझ्या स्वभावाप्रमाणे मला त्याचे काही वाटले नाही व काळी एकदा दोनदा श्रीकृष्णाची सुंदर तेजोमय वस्त्रपरिधान केलेली मूर्ती माझ्या हृदयगत शयन करत आहे. असा भास झाला व अनेक वेळा बाहेर कपाळावर सुंदर उष्ण टिळ्या लावलेली कृष्णमूर्ती पण दिसत असे. हे सर्व राधाकृष्ण आई एकदा माझे पाय धरून ध्यानस्थ बसली होती त्याचा परिणाम तसेच वर वर्णन केलेल्या भावाचा परिणाम होता असे मी समजलो.

"तू आहेस ते मी आहे" अथवा "मी आहे ते तू आहेस" ह्या मला केलेल्या बोधका विचार करत जाणवते की ही बाबांची कृपा माझ्या शिरडीच्या सात दिवसांच्या

(एकांतातील) उपवासामुळेच झाली. शेवटच्या दिवशी रात्री भिंतीला टेकून बसलो त्यावेळी निद्रेत बाबा आविर्भूत होऊन मला एक पुडी देताना जाणवले. सकाळी उठून पाहता पुडी उघडी व तिच्यात गव्हाचे पीठ असलेले दिसले. परंतु स्वप्राला स्वप्नाप्रमाणेच मिथ्या समजून ती पुडी कदाचित मीच तेथे ठेवली असेन असे मानून त्याला महत्व दिले नाही. त्या पुडीत दोन चारचिमूट एवढं पीठ होते त्यातून एक चिमूट पीठ घेऊन बाबांचा प्रसाद समजून तोंडात टाकले. यानंतर काही दिवसांनी म्हणजे १९१६ साली जेव्हा माझी ज्ञानेश्वराची सात पारायण होऊन गेली होती तेव्हा मी बाबांना विचारले, “आता ज्ञानेश्वरी वाचू का?” तेव्हा बाबा म्हणाले, “आता पोथीचं काय काम? पोथी नको पोथीचे तर पीठ झालं. बाबांच्या उत्तीर्णा अर्थ असा होता की तुझ्या उपासाने प्रसन्न होऊन मी तुला प्रसादरूपाने पीठ दिले आहे. पीठ ज्यातून पोथीरूप भाकरी होते ती म्हणजे पोथीचे मूळ-गहन रहस्य ज्यातून एक पोथी होईल ते दिले आहे. आता तुला पोथीची अथवा पीठ म्हणजे आचार्यपदाची जरूर नाही. नंतर अनेक वेळा ज्ञानेश्वरी वाचण्याचा प्रयत्न केला पण अठरा अध्याय कधीच पुरे वाचून झाले नाहीत. अखेर संन्यास घेतल्यानंतर आनंदलो सन १९५५ मध्ये ते पुरे झाले.

(क्रमशः)



तानसेनचे गुरु

अकबर बादशहा तानसेनच्या गाण्यावर इतका खूष झाला की त्याच्या मनात तानसेनच्या गुरुचे गाणे ऐकण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. तेव्हा तानसेन अकबर बादशहाला त्याचे गुरु एका गुहेत तपश्चर्या करीत होते त्या गुहेजवळ घेऊन गेला.

तानसेनचे गुरु त्यावेळी समाधीस्थ होते. बराच वेळ गुरुवर्य बाहेर आले नाहीत तेव्हा तानसेनाने अपस्वरात गाणे म्हणायला सुरवात केली.

तेव्हा तानसेनाच्या गुरुची समाधी भंग झाली व ते बाहेर आले आणि म्हणाले - “मूर्खा! तू माझा शिष्य असून हे असे अपस्वर गायन करीत आहेस?” असे म्हणत गुरुने स्वतः तो राग म्हटला ते गाणे ऐकायला जंगलातली रानटी जनावरे जमली, अकबराला कमालीचा आनंद झाला.

घरी परत आल्यावर बादशाहने तानसेनला विचारले - “काय रे तुझे गाणे ऐकून रानटी जनावरे जमलेली मी कधी पाहिली नाहीत?”

बिस्बल जवळच होता. म्हणाला - “तानसेनचा गुरु देवांच्या दरबारातला आहे आणि तानसेन आपल्या दरबारातला गवई आहे!”



नामदेव महाराज पुण्यतिथी निमित्त —

महाराष्ट्राचा भारतीय संत नामदेव



वास्तविक प्रत्येक दिवस पवित्र आहे, प्रत्येक दिवशी सूर्यनारायण नित्य नवा आहे. वेदांत एक सुंदर वाक्य आले आहे, 'नवो नवो भवति जायमानः' — रोज नवीन नवीन जन्म होतो आहे. कालचा मनुष्य आज नाही. आजचा उद्या नाही. आपल्याला भास होतो की, तोच मनुष्य आहे. जसा आपल्याला भास होतो की तीच नदी वाहते आहे. नदी तीच वाहते खरी, पण पाणी कालचे वेगळे होते आणि आजचे वेगळे आहे. जशी नदी तिच आहे असा भास होतो तसाच भास होतो की तोच मनुष्य आहे. पण हे खरेच नाही. सृष्टीत प्रतिक्षणी परिवर्तन चालले आहे. म्हणून प्रत्येक दिवस पवित्र आहे. तथापि सामाजिक संस्कारमुळे काही दिवस विशेष पवित्र मानले जातात.

सातशे वर्षे कोणाचे स्मरण राहाणार?

आज फार मोठे पुढारी आहेत. कुणी राजकारणात आहेत, कुणी साहित्यात आहेत. सातशे वर्षांनंतर का त्यांचा पत्ता लागेल? सत्पुरुषांचे स्मरण सातशे वर्षे देशाला होत राहाणे ही काही सामान्य गोष्ट नाही. आजचे जे कोणी पुरुष राजकारणात आहेत, साहित्यात आहेत, सातशे वर्षांनंतर त्यांचे स्मरण राहिल की नाही हे कोण सांगू शकेल? परंतु नामदेवांचे जे स्मरण आहे ते आम्हाला अविस्मरणीय आहे.

नामदेव महाराष्ट्राचे तसेच पंजाबचेही!

नामदेवांचे अंतिम स्थान, मरण पंजाबात आहे अशी पंजाबी लोकांची समजूत आहे. महाराष्ट्राच्या लोकांना वाटते की नामदेव महाराष्ट्रात जन्मला तर तो महाराष्ट्रातच मेलेला बरा. म्हणून त्यांनी पंढरपूरला नामदेवांची पायरी बांधली आणि मानतात की नामदेवांनी तिथे समाधि घेतली. संभव आहे की नामदेवांनी मृत्यूनंतर पंजाबातून काही रक्षा वगैरे

आणून तिचे विसर्जन चंद्रभागेच्या किनाऱ्यावर केले असेल. परंतु महाराष्ट्राचा माणूस त्या युगात इतका दूर गेला. पायी यात्रा करीत गेला. आजच्या सारखी माधने लक्ष्मी नव्हती आणि त्या टिकाणी तो वीस वर्षे राहिला. सतत कार्य केले. हे त्याला वेड लागले म्हणून का तो तेथे राहिला? तो तेथे का राहिला हे समजायलागते आहे!

मुसलमानांचे आक्रमण थोपविणारा संत

ज्ञानदेवांच्या मृत्यूनंतर थोड्याच दिवसांनी अल्लाउद्दिन खिलजीचे महाराष्ट्रावर आक्रमण झाले. तत्पूर्वी महाराष्ट्र मुसलमानांच्या आक्रमणापासून मुक्त होता. ज्ञानदेव गंले होते समाधीत. ते समाधिस्थ झाले होते. नामदेव हजर होता. नामदेव ऐंशी वर्षे जगला आणि ज्ञानदेव २२ वर्षे जगला. म्हणजे ज्ञानदेवानंतर नामदेव जवळ जवळ पन्नास वर्षे राहिला. त्याने पाहिले की सगळीकडे इस्लामचा प्रचार चालला आहे. काही इस्लामाचे राजे नर आले आणि गेले. परंतु सूफी तत्त्वज्ञानी भारतात फिरत होते. ते महाराष्ट्रातही होते आणि परमात्मा एक आहे असे सांगत होते.

इस्लामला विचारांनी पचविणारा महात्मा

नामदेवाने विचार केला की हा जो हल्ला आहे तो कसा परतवता येईल? स्वतःला चांगला अंश ग्रहण केल्याशिवाय होणार नाही. 'इंद्राय तक्षकय स्वाहा' म्हणून देवांचे आहुति दिली तर काय झाले? इंद्र अमर होता म्हणून तक्षकही अमर झाला. म्हणून इंद्रापासून तक्षकाला अलग केले तर तक्षकाला मारता येईल. तेव्हा समोरून जो हल्ला चालला आहे त्यांत काही गुण आहेत व काही दोष आहेत. त्यातले गुण घेऊन पाहिजेत, म्हणजे तो हल्ला परतवता येईल. इस्लाममध्ये एक फारच मोठे गुण आहे. तो हा की, इस्लाम म्हणतो परमेश्वर एक आहे पण हिंदूमध्ये काय चालते? कुणी कुणाची आणि जो तो आपली उपासना श्रेष्ठ मानून चालला आहे. फकीर सांगत होते अल्लाह एक आहे, मानव एक आहे; त्याशिवाय ते उपासनेचे खंडन करीत होते आणि मूर्तीचे खंडन करीत होते. नामदेवाने विचार केला आपणसुद्धा एकच ईश्वर मानते. परमेश्वराचे एकत्व तर आपणही मानतो. आपण दहा ईश्वर काही दिवस मानत नाही. हिंदूचे मत वेदांमध्ये एका वाक्यात आले आहे, एकं सत् विप्र बहुधा वदन्ति। सत्य एक आहे, म्हणजे परमात्मा एक आहे. परमात्मा म्हणजे सत्य! आणि उपासक विप्र त्याची अनेकविध उपासना करतात. कोणी सूर्य, कोणी विष्णु, कोणी रुद्र अशा निरनिराळ्या उपासना करतात. अशी अनेक नावे उपासनेसाठी आहेत असे ते मानतात परंतु परमात्मा एक आहे, हा झाला वैदिक धर्म आणि इस्लाम काय म्हणतो?

एकं सत् मूर्खाः बहुधा वदन्ति। सत्य म्हणजे परमात्म आहे, आणि मूर्ख लोक त्याला नाना रूप मानतात. एवढा दोहोमध्ये फरक आहे. सत्य एक आहे यजुर्वेद दोहोंचा वाद नाही. पण हे म्हणणारे उपासक अनेक रूपे मानतात आणि इस्लाम म्हणणारे मूर्ख अनेक रूपे मानतात. एवढा फरक आहे.



हिंदू धर्मातही परमेश्वराचे एकत्व सत्य मानले आहे!

हिंदू धर्मातही परमेश्वराचे एकत्व मानले आहे. पण ते लोपल्यासारखे होते. आम्ही नाना देवतांच्या मागे लागल्यामुळे या देवतेचा उपासक त्या देवतेच्या दर्शनाला सुद्धा जाणार नाही, इतकी तयारी होती. म्हणून नामदेवाने विचार केला की एकत्वाचे प्रतिपादन केले पाहिजे. म्हणून नामदेव म्हणतात,

गणेश नमू तुझाचि देखणा।

म्हणूनी नारायणा नमन तुज।

सारजा नमू तरी ते तुझी गायनी।

म्हणून चक्रपाणी नमन तुज

गणेशाला नमन करावे तर तो तुझ्याच कृपेने बनलेला तुझेच रूप. शारदेला नमावे तर ती तुझीच गायनीकळा म्हणून चक्रपाणी तुला नमस्कार असो.

आपल्यामध्ये रीत आहे, आधी गणपतीला नमन करायचे मग शारदेला नमन करायचे. शारदेला नमन करावे तर ती तुझीच गीत गाणारी, म्हणून हे चक्रपाणी नमन तुला!

वेद नमू तरी तुझाचि स्थापिता!

म्हणूनी लक्ष्मीकांता नमन तुज।

'ओम नमोजी आद्या वेद प्रतिपाद्या' अशी ज्ञानेश्वरांनी सुरवात केली. वेदाला नमस्कार करावा तर तोहि परमेश्वराचे गीत गातो. म्हणून,

नामा म्हणे भेटी झाली राया!

कोण गणी वाया सेवकांसी!

नामा म्हणतो रायाची भेट झाली मग सेवकाची गणना कोण करणार! यात त्याने खुबी काय केली?

उपासनेची स्तुती करूनही एकदेवाचे श्रेष्ठत्व साधले

स्मरण तर सर्वांचे केले. गणेश शारदा सर्वांचे स्मरण केले पण सांगितले की हे सर्व सेवक आहेत आणि तो स्वामी आहे. स्वामीची गाठ पडल्यानंतर, राजाची मुलाखत झाल्यानंतर त्याच्या परच्या चाकराला पट्टेवाल्याला कोण पुसतो? त्याला म्हणायचे आहे की, जोवर राजाची भेट झाली नाही तोवरच या सेवकांचे महत्व आहे, काम आहे. हे परमेश्वराच्या भेटीसाठी मदत करतात. सेवकांमार्फतच राजाकडे जाता येते; परंतु परमेश्वराच्या साक्षात दर्शनाचा अनुभव आल्यानंतर यांची गरज काय? नामदेवाने इथे बहुदेवतांचे मंडनही केले व खंडनही केले. मोठ्या खुबीने त्या भजनावर लिहिले, 'इस्लाम!' इस्लामची भूमिका अशी आहे. ही भूमिका नामदेवाने स्वीकारली. म्हणून जिथे जिथे इस्लामचा प्रचार होता तिथे तिथे यात्रा करीत नामदेव पोहोचला.

जेथे ज्ञानदेव, नामदेव तेथेच विठ्ठल

ज्ञानदेव आणि नामदेव दोघे यात्रेला गेले. ती ज्ञानदेवांच्या प्रचाराची यात्रा होती. ती नामदेवांची यात्रा नव्हती. नामदेव त्याचा सहयोगी होता आणि ती महाराष्ट्रात थोड्या ठिकाणी झाली. पण जेथे जेथे इस्लामचा प्रचार झाला, तेथे नामदेव पोहोचला. इस्लामचा

प्रचार सगळ्यात जास्त पंजाबात होता. म्हणून नामदेव तेथे गेला व त्याने तेथे अड्डा लावला. तेथे तो वीस वर्षे राहिला. महाराष्ट्रातून पंजाब १२०० मैल, तो पायी पायी गेला आणि त्याने अखंड २० वर्षे प्रचार केला. का केला? त्या ठिकाणी त्याने पाहिले की, प्रत्येक गावात एक फकीर फिरत आहे. आणि ईश्वर एक आहे असे समजावून सांगत आहे. नामदेवाने विचार केला ही एकता तर आपल्याही धर्मात आहे. पण ती सांगितल्याशिवाय कशी कळणार? त्याने एक भजन केले आहे. त्यात एका बाजूने हिंदूला टोला हाणला व दुसऱ्या बाजूने मुसलमानाला.

हिंदू पूजे देहुरा, मुसलमाणु मसीति।

नामे सोई सेविआ, जह देहुरा न मसीति।

नामदेवाने ज्याची पूजा केली तो देऊळीही नाही व मसीतिही नाही. हिंदू देवळाची पूजा करतात आणि देवाला विचारतात, मुसलमान मशिदीची पूजा करतात, मशिदीतच परमेश्वर आहे असे मानतात. म्हणजे तुम्हीसुद्धा मूर्तिपूजक आहात, म्हणून दोन्हीची पूजा सोडा आणि अन्तर्यामी जो भगवान आहे त्याचेकडे वळा असे सांगत नामदेव फिरला. त्याचा परिणाम असा झाला की, इस्लामची जी लाट आली होती ती थोपविली गेली. यानंतर नानक आला त्याने तेच सांगितले. नानकानंतर कबीर आला त्याने हिंदू व मुसलमान यांची एकता कितती आहे ते समजावून सांगितले. आणि सर्वात मोठा प्रहार केला तो तुलसीदासांनी. नामदेव, नानक, कबीर व तुलसीदास या चारांनी मिळून ही लाट परतवली. फार मोठे कार्य केले.

नामदेव, नानक, तुलसीदास, कबीर हे हिंदुत्वाचे रक्षक

तुमच्या इतिहासात याचा पत्ता लागणार नाही. तुम्हाला हा इतिहासच माहित नाही. इतिहासात तुम्हाला शे-पाचशे राजांची नावे शिकवितात आणि म्हणतात लक्षात ठेवा. पण शिकविणाऱ्यांना माहित असते की इतकी नावे काही विद्यार्थ्यांना लक्षात ठेवता येणार नाहीत. म्हणून मग ३३ प्रतिशत लक्षात ठेवा म्हणतात, व तेवढ्यात पास करतात असे तुमचे चालले आहे. तो तुमचा इतिहास जनतेला माहित नाही. जनतेला फक्त नामदेव, तुकाराम, एकनाथ हीच नावे माहित आहेत. जनतेमध्ये श्रद्धा आहे आणि आपले खरे कल्याण करणारे कोण आहेत हे जनता ओळखते.

हिंदीमधील पहिला अभिजात कवि

ऐतिहासिक दृष्टीने विचार केला तर मौज आढळते ती ही की, नामदेव बहुधा हिंदीमधला पहिला अभिजात उत्तम लेखक आहे. नामदेवापूर्वी काही भाटांची गाणी वगैरे झाली होती पण लेखक असा नामदेवच. नामदेवानंतर २०० वर्षांनी नानक आला. नामदेवाने हिंदी भजने लिहिली त्यात मराठीचे मिश्रण होते.

इभै विडुल उभै विडुल

विडुल बिनु संसार नही

इथे विडुल आहे, तेथे विडुल आहे. विडुलावाचून संसार नाही. विडुल आहे पंढरपुरात आणि नामदेव गातो पंजाबात. विडुलाचं नाव त्यांनी पंजाबात गायले परिणाम काय

१०० वर्षांनंतर नानक आला. नानकाची गीते चालली. नंतर १०० वर्षांनी गुरु अर्जुन आला. त्यांनी भजनाचे संकलन केले. त्यात नानकांची भजने होतीच पण त्याहून आधीच भजने घातली. नामदेवानंतर २० वर्षांनी नानक आणि १०० वर्षांनी अर्जुन. त्यांच्या भजनाचे संपादन झाले. म्हणजे ३०० वर्षे नामदेवांची भजने समाजात चालत आम्हाला हो कराय लहान गोष्ट आहे?

सिक्खंदार पंजाबला जिंकू शकला नाही, पण नामदेव जिंकू शकला. प्रेमाने, प्रेमाने जिंकला नामदेव!

नामदेवाच्या जीवनाचा सर्वात मोठा पैलू म्हणजे 'प्रेम'. नामदेवाइतका प्रेमळ कोण झाला पाहतो नाही! सर्वच साधुसंत प्रेमळ असतात. पण नामदेवाने कमालच केली आहे.

परमेश्वराशी गप्पागोष्टी करणारा भक्त

नामयाचे प्रेम केशवचि जाणे।

केशवासी राहणे नाम्यापायी।

केशव तो नामा। नामा तो केशव॥

प्रेम भक्ति भाव मागतसे असे नामदेव म्हणतो! मागतो प्रेम आणि भक्ति! विष्णुदास नाम, उर्फ केशवदारी। प्रेमाची शिंदोरी मागतसे। मला थोडं प्रेम द्या म्हणतो. भगवंताशी गेल्या मित्र गोष्टी बोलणारा नामदेव आहे. जसे तुम्ही आम्ही गोष्टी बोलतो. नामदेवाची प्रार्थना ऐकून परमेश्वर बोलतो ते सुद्धा नामदेव लिहितो.

घेरे घेरे नाम्या दिले माझे प्रेम।

घोकी माझे नाम सर्वकाळी।

देव म्हणतो अरे नामदेवा, घे माझे प्रेम, मी तुला दिले. मागणी होती ना तुझी प्रेमाची मग घे!

शिरावर हात ठेवीतसे माथां।

अभिमान तुझा गेला म्हणूनी।

नामदेव म्हणतो देवाने माझ्या शिरावर हाथ ठेवून मला तुझा अहंकार गेला असं मला आश्वासन दिलं. असा सदा सर्वदा भगवत साक्षात्कार, भगवत दर्शन, भगवत साक्षात्कार नामदेवाने अनुभवले.

कित्येकांना गंमत वाटते. ही गंमत नाही खरंच आहे. देवाचा शब्द सेंट फ्रांसिस ऑफ असिसीने ऐकला होता. आधुनिक काळातील उदाहरण द्यायचं म्हणजे रामकृष्ण परमहंस. तो दक्षिणेश्वरचा पागल देवाशी बोलत होता.

नामदेवाचा स्पर्श हृदयपरिवर्तन करणाराच!

पण नामदेवाचा जितका परिचित होता देव, तितका क्वचितच कोणाचा परिचित असेल. नामदेवाचा स्पर्शच मुळी हृदयपरिवर्तन करणारा झाला. तो जेथे जेथे जाई तेथे हृदयाला स्पर्श करी, परिवर्तन करी. त्याची बायको महा संत होती, त्यांची मुले संत होती, त्याच्यापशी राहिलेली जनी दासी संत आपल्या स्पर्शाने कुटुंबाचे परिवर्तन करणारा फिरवला! एखाद्या माणसाविषयी बाहेर सर्वांना आदरभाव असतो पण त्याला कुटुंबातली माणसे वश होत नाहीत. पण नामदेवाच्या कुटुंबातली तमाम सगळी माणसे त्याला वश झाली होती.

नामदेवाने सर्वांना नामदेव करण्यात यश मिळवले

नामदेवाचं प्रेम सामूहिक होतं. मी एकटा नामदेव असं नाही, आम्ही सगळे नामदेव!

युगे अष्टावीस विटेवरी उभा।

वामांगी रखुमाई दिसे दिव्य शोभा।

आषाढी कार्तिकी भक्तजन येतो

चंद्रभागेमाजी स्नान करितो।

दर्शनहेळामात्रे तया होय मुक्ति

केशवासी नामदेव भावे ओवाळितो ॥

हे जे वाक्य आहे त्याचा अर्थ चिंतन केल्याशिवाय कळणार नाही. नामदेव स्वतः कधीही बहुवचनात बोलत नाही. नाम्या म्हणे, नामा म्हणे, किंवा फार झाले तर नामदेव नेहमी एकवचन परंतु या ठिकाणी बहुवचन आहे.

केशवासी नामदेव भावे ओवाळितो।

पंढरपुरला असंख्य भक्तजन येतात, देवाला आळवतात, ओवाळतात, ते सर्व नामदेव आरती करत असतात. नामदेव आपल्या ठिकाणी समूहाची कल्पना करतो आणि समूह परमेश्वराची आरती करतो. म्हणजे हे सगळे नामदेवच एकत्र झाले आहेत, अशी त्याची व्यापक समूह भावना आहे. समष्टीयुक्तप्रेम आहे. त्याशिवाय अहंकार स्पष्ट होणार नाही.

अहंकाराला कापायचा असेल तर समूहांत लीन झाल्याशिवाय मादेव नाही.

नाम म्हणजे साहित्य दर्शन म्हणजे अध्यात्म

एका ठिकाणी नामदेव भगवंताचे सुंदर वर्णन करतो. म्हणतो तुझे नाव सुंदर आहे रूप सुंदर आहे. तुझे नाव सुंदर म्हणजे काय? नाम म्हणजे साहित्य. साहित्याचे वाहिलेले साहित्य फार सुंदर आहे. रूप सुंदर आहे. म्हणजे मध्ये मध्ये सायन्स सुंदर आहे. ईश्वराचा शोध करणारे सायन्स सुंदर आहे. दर्शन म्हणजे फिलॉसफी सुंदर आहे. नामा म्हणे तुझे अवघेचि सुंदर, आता काय तुम्हाला सांगा. पुढे काय म्हणतो तो? तुझे सर्व सुंदर आहे, बरवें तुझे अविषय करतं. पण त्याहून बरवें प्रेम तुझे। तुझ्या नामापेक्षा, साहित्यापेक्षा, सायन्सपेक्षा, फिलॉसॉफीपेक्षा तुझे प्रेमच मोठे सुंदर आहे. अशा प्रकारे नामदेव केवळ प्रेममयच आहे

ज्ञानदेव आला, नामदेवाला म्हणाला, "आपण यात्रेला जाऊ. आपण प्रकळत करत करतो ते पुरेसे नाही, आता आपण जर लोकव्रत जाऊ, लोकव्रत करतो मोठी यज्ञ, समाजात जाऊन तेथील दुघात थोडे दही मिसळवू आणि त्या दुघात टाकी करू. जाऊन येऊ चला यात्रेला! नामदेव म्हणाला, "मी जरा देवाला विचारून येतो. अर्जुन टाकामये उभा राहून, डोळ्यात अश्रू आणून देवाला विचारतो, "ज्ञानदेव मला यात्रेला जाऊन आहे पण तुझा वियोग मी कसा सहन करीन?" देव म्हणाला, "तो ज्ञानदेव आहे तो संतपुरुष आहे, महापुरुष आहे तो. माझा अवतार आहे. तू त्याच्याबरोबर जा अर्जुन तुम्ही दोघे जेथे जाल तिथे तुम्हा दोघांबरोबर तिसरा मी असं. अर्जुन दोघे सांगितल्याबरोबर तो ज्ञानदेवाबरोबर गेला यात्रेला.

ज्ञानदेव नामदेव नाथ तुकोबा समर्थ
ज्ञानी प्रेमी शांत विरागी कर्म-रत

ज्ञानदेव होला ज्ञानी, नामदेव प्रेमी, एकनाथ महाराज शांत, तुकाराम विरक्त, विरागी
होला कर्मरत (कर्मयोगी) कर्मरत होतो, कर्मयोगी होते. असे हे पाच पुरुष महाराष्ट्रांत होऊन गेले.

- पूज्य विनोबा भावे

गुरुपौर्णिमा

(बाल - दत्तदर्शनासि चला मोद जाहला)

गुरुपौर्णिमेचा सुदिन आज उगवला
साई-दर्शनासि चला सकळ मिळुनिया ॥ १ ॥
शिराही गांबी पुण्यक्षेत्री वसती श्री साई
सर्वत्रच जाहे गोदासाई पाप हरिणी
साईदर्शन प्रेण्यालागी अधीर जीव झाला ॥ १ ॥
महिमटीपाशी धुनी जवळी बसते गुरूमाऊली
तुला अग्रांकर घरते अफुल्या प्रेमाची साऊली ।
जबागुप्याच्या जय महाराज आले तव पाया ॥ २ ॥
कल्पतरुच्या छायेखाली जमली ही मंडळी
मिळेल जे जे मिळेल त्याला भरुनी घ्या झोळी
आज पर्यायी भाग्य आमुचे आले उदयाला ॥ ३ ॥
गुरुदेवा पावनतीर्थी सचैल ज्ञान करू
नामस्मरणी रंगून जाऊ स्वतःलाच विसरू
अनुभव हा आनंद लुटूया धन्य होऊ आजला ॥ ४ ॥
तीर्थ वेळी लावू विभूति प्रसाद ग्रहण करू
एखाद्या रूपने पाहू गुरूला शिर चरणी ठेऊ
प्रसादापूर्वी मधुर हास्य ते हृदयी साठवू या ॥ ५ ॥
गुरुदेवाची शूळ मस्तकी मिरवू अभिमाने
गुरुदेवाची गुरुदक्षिणा अर्पुनिया प्रेमे
अन्य रूपे तव आशिर्वाचने धन्य करी मजला ॥ ६ ॥

— सौ. उषा भा. जोशी
साईप्रसाद, ४२ श्रीकृष्ण नगर
बोरिवली (पूर्व)
मुंबई - ४०० ०६६

श्री. खापडें यांची शिरडी दैनंदिनी

अनुवादक- साईनंद

मंगळवार, दि. २६-१२-१९९१

मी सकाळी लौकर उठलो आणि काकड आरतीला हजर राहिलो आज साई महाराज काहीसे निराळ्याच मनस्थितीत होते. त्यांनी आपला सटका उचलला; आणि आपल्या सभोवतालच्या परिसरात ते सटका जमिनीवर आपटू लागले. एवढ्यात अशा परिस्थितीत ते चावडीच्या पायऱ्या उतरून गेले. ते दोनदा माघारी आले आणि दोनदा पुढे गेले आणि जोरजोराने बोलू लागले. मी परतल्यावर प्रार्थना केली, स्नान उरकले आणि माझ्या खोलीसमोरील व्हरांड्यात बसलो. साई महाराजांना मी बाहेर जातांना पाहिले. आज पुण्याचे गोखले वकील आले. श्री गणपती बाबा ज्यावेळी या जगात भौतिक कार्य करीत होते त्यावेळी त्यांनी माझ्या पत्नीला शेंगावला पाहिले होते. त्यांचेबरोबर एक भारतीय खेळणीविक्या व त्याचेबरोबर आणखीन दुसरे कुणीतरी होते. त्यांनी मला दुपारचे आरतीनंतर आणि मी भोजन केल्यानंतर पाहिले. मी काही वेळ लवंडलो. तिसऱ्या प्रहरी मी उठलो आणि श्री. महाजनी, डॉ. हाटे आणि इतरांचे बरोबर गप्पा मारीत बसलो. दुपारी आम्ही साई महाराजांना चावडीकडे बघितले आणि नंतर काळोखाचे सुमारस ते स्पेट करण्यासाठी बाहेर आले तेव्हा पाहिले. ते फार उदार वृत्तीचे आहेत. आज ते माझा मुलगा बळवंत बरोबर बोलले. दर्शनासाठी आलेल्या सर्वांना त्यांनी परतवले तरी त्यांनी त्याला आपल्या जवळ बसवून ठेवले. आता संध्याकाळी कुणाही पाहुण्याला येऊ नकोस असे त्यांनी त्याला सांगितले. आजच्या पुरती माझी काळजी तू घे त्या बदल्यात साई महाराज तुझी काळजी घेतील. आज माघवराव देशपांडे आजारी पडले. त्यांना सडकून सर्दी झाली होती. ते अंथरूणाला खिळले नव्हते तरी बराच वेळ अंथरूणात पडून होते. संध्याकाळी भीष्मांचे भजन आणि दिक्षितांचे त्यानंतर रामायण नित्याप्रमाणे झाले. आख्यान ऐकण्याकरिता श्री. भाटे आले होते. आज आम्ही सुंदरकांड सुरू केले.

बुधवार २७-१२-१९९१

मला काल रात्री झोप लागली नाही परंतु मी सकाळी लौकर उठलो, प्रार्थना केली, स्नान उरकले व नेहमीपेक्षा लौकर कपडे चढविले. आरतीनंतर दुपारी ३ वाजता मी भोजन घेतले व लवंडलो खरा पण मला छान झोप लागली. दुपारी बऱ्याच जणांनी साई महाराजांचे दर्शन घेण्याचा प्रयत्न केला परंतु बोलण्याकडे त्यांचा कल नव्हता म्हणून सर्वांना लगोलग त्यांनी परतवले. हे समजल्यावर मी गेलोच नाही व वाचत बसलो. अंधार पडता पडता स्पेट मारण्यासाठी बाहेर पडलो तेव्हा आणि पुन्हा शेजारतीचे वेळी आम्ही त्यांचे दर्शन घेतले. आज भीष्मांच्या भजन कार्यक्रमात बऱ्याच मंडळींनी भाग घेतला होता म्हणून की काय ते बराच वेळ लांबले. एक तरुण मुसलमान इतका छान गाईला की त्याने मलाही चकीतच करून सोडले. भजनानंतर दिक्षितांचा रामायणाचा कार्यक्रम झाला.



गुरुवार २८-१२-१९११

मी सकाळी उठलो. प्रार्थना केली व डॉ. हाटे व श्री. आर.डी. मोरेगावकर यांना परतण्याची परवानगी मिळाल्याचे कळले. तेव्हा ते गेले; आणि त्यानंतर लागलीच नानासाहेब चांदोरकर, सी.व्ही. वैद्य आणि श्री. नाटेकर "हंस" ही मंडळी आली. मी श्री. नाटेकरांचे बरोबर बराच वेळ गप्पा मारीत बसलो. आणि नंतर चांदोरकर व वैद्य जवळच्याच तंबूत होते त्यांना भेटण्यासाठी गेलो. श्री. नाटेकर यांनी हिमालयात दूरवर प्रवास केला होता आणि दीक्षा घेऊन शिष्यत्व पत्करले होते. त्यामुळे त्यांचे संभाषण नेहमी बोधात्मक असे. सी.व्ही. वैद्यांच्या एका डोळ्यात काहीशी कसूर होती तो लालभडक होत असे. श्री. चांदोरकर हे नेहमीच खिलाडूवृत्तीचे. मारुती म्हणून ज्यास संबोधले जाई ते त्र्यंबकराव आज भारी संतापलेले दिसत होते. ते आज पुजेच्या वेळी हजर नव्हते. ते बरेच उदासीन दिसत होते. माधवराव देशपांडेना आज बरे होते. आज जवळ जवळ दिवसभर ते उभ्या पायावर होते. दिक्षित आज आलेल्या अनेक पाहुण्यांच्या भेटीगाठीच्या उद्योगात आहेत. श्री. चांदोरकर आज कल्याणला परत गेले. आपण पुढील रविवारी परत येऊ असे ते म्हणाले. मी दुपारी श्री. नाटेकरांचे बरोबर बोलत बसलो अगदी जवळ जवळ साई महाराज संध्याकाळचे रपेटीसाठी बाहेर पडतोपर्यंत मी बसलो. त्यांनी आज आपल्या जवळ बसण्यासाठी म्हणून कुणालाच परवानगी दिली नाही. उदी देऊन त्यांनी सर्वांना परतवले. नाटेकर राधाकृष्णा बाईकडे गेले आणि ही संध्याकाळ त्यांनी तिथेच घालवली. ती फार चांगली गाते आणि भजन तर उत्कृष्ट म्हणते. आमचे कडील भीष्मांचे भजनाचे कार्यक्रमात बऱ्याच मंडळींनी भाग घेतला होता त्यानंतर दिक्षितांच्या रामायणाचा कार्यक्रम झाला. मोरशीहून दादा गोळे येथे आले आहेत. माझे एक अशील रामरावही येथे आहेत मी एक खटला पत्र लिहावे अशी त्यांनी इच्छा प्रगट केली खरी परंतु त्यासाठी वेळच नाही.

(क्रमशः)

श्री साईलीला दिवाळी अंक १९८६

भक्तांना आलेल्या श्री साईबाबांच्या विविध चमत्कारिक अनुभवांनी भरगच्च १२८ पानांचा वाचनीय अंक १ नोव्हेंबर १९८६ रोजी प्रसिद्ध होईल.

भक्तांच्या सामान्य अनुभवांना जसे- कान दुखू लागला उदी घातली. पोट दुखू लागले उदी पाण्यातून घेतली दुखणे बंद अशा अनुभवांना अंकातून प्रसिद्धी दिली जाणार नाही. अनुभव प्रखर व ताजे हवेत. दादर कार्यालयाकडे १० ऑगस्ट पर्यंत थोडक्यात कागदाचे एकाच बाजूस लिहून सुवाच्य अक्षरात नाव व पत्यासह पाठवा.

— का. संपादक

साई दरबारातील नवरत्ने (१)
साईभक्त श्री. काकासाहेब दीक्षित

६० व्या पुण्यतिथी निमित्त स्मरण



साई दरबारातील नवरत्ने ही माहितीपूर्ण लेखमाला या अंकापासून सुरु करित आहोत. हा लेख श्री साई बाबांचे काळातील परमभक्त श्री. हरी सीताराम उर्फ काकासाहेब दीक्षित यांच्या ५ जुलै रोजी येणाऱ्या ६० व्या पुण्यतिथी निमित्त प्रसिद्ध करित आहोत. आज पाल्यातील एका रस्त्याला श्री. दीक्षित मार्ग असे नाव देऊन त्यांची स्मृती चिरंतन केली गेली आहे.



श्री. हरी सीताराम उर्फ काकासाहेब दीक्षित हे श्रीसाईबाबांचे एक निस्सीम भक्त होते. त्यांनी आपल्या उतार वयात बाबांचे शिष्यत्व पत्करून आपली आध्यात्मिक उन्नती करून घेतली होती.

श्री. काकासाहेबांचा जन्म इ. स. १८६४ मधे खांडवा येथे वडनगरा नागर ब्राह्मण कुळात झाला होता. काकांचे वडीलबंधू रावबहादूर राजाराम सीताराम दीक्षित हे नागपूरतील एक नामांकित नागरिक होते. ते कर्तबगार कंत्राटदार होते व त्यांनी मिळविलेल्या लौकिकामुळे सरकारने त्यांना 'रावबहादूर' ही बहुमानाची पदवी दिली होती. ते ऑनररी मॅजिस्ट्रेट होते. त्यांचे दोन्ही पुत्र मोतीभाऊ व मोरुभाऊ बॅरिस्टर होते. पण ते दोघेही अकाली मरण पावले. काकासाहेबांचे धाकटे बंधू सदाशिवराव हे बी.ए.एल्.एल्.बी. होते. ते कच्छ संस्थानचे दिवाण होते.

काकासाहेब दीक्षितांचे प्राथमिक व दुय्यम शिक्षण खांडवा, हिगणघाट व नागपूर येथे झाले. इ. सन १८७८ म्हणजे वयाच्या चौदाव्या वर्षी ते नागपूरच्या सिटी हायस्कूलमधून मॅट्रिक्युलेशन परीक्षा पहिल्या वर्गात उत्तीर्ण झाले व त्यांनी दोन शिष्यवृत्त्या मिळविल्या. नंतर मुंबईच्या विल्सन महाविद्यालयातून पी.इ. पास झाल्यावर ते एल्फिन्स्टन महाविद्यालयात गेले व तेथून एकोणिसाव्या वर्षी बी.ए.ची परीक्षा उत्तीर्ण झाले, व त्यांनी धीरजलाल मथुरादास शिष्यवृत्ती मिळविली. नंतर एल्.एल्.बी. चा अभ्यास केला. सॉलिसिटरची परीक्षा त्यांनी दिली. काही दिवस गव्हर्नमेंट सॉलिसिटरसतर्फे 'लिटल कंपनी'त काम केल्यावर त्यांनी आपली स्वतंत्र सॉलिसिटरची पेढी उघडली. त्यामुळे त्यांनी खांडवा, नागपूर सोडून मुंबईस विलेपालें येथे आपला कायम निवास केला. एक हुशार नामांकित सॉलिसिटर म्हणून इंग्रजकाळात ते प्रसिद्धीला आले. काकासाहेब हे नागर ब्राह्मणातले पहिले सॉलिसिटर होत. महाराष्ट्र ब्राह्मणांत पहिले सॉलिसिटर म्हणून रावबहादूर धोंडो शामराव गरूड यांचे नाव त्यावेळी घेतले जात असे. भावनगर एक्सपोझर्स, पुणे वैभववाडी राजद्रोहाचा खटला, लो. टिळक व ग्लोब, लो. टिळक व टाईम्स ऑफ इंडिया, जी.आय.पी. (सेंट्रल रेल्वे) रेल्वेच्या सिग्नलर्स लोकांनी केलेला संप इत्यादीचे महत्त्वाचे खटले काकासाहेबांनीच चालविले, त्यामुळे त्यांचे नाव खूपच गाजले. पुढे काकांनी सार्वजनिक कार्यातही पडण्याचे ठरविले. १८९६ साली गिरगाव वॉर्डतर्फे ते मुंबई म्युनिसिपल कॉर्पोरेशनच्या निवडणुकीस उभे राहिले व यशस्वीपणे निवडून आले. तत्कालीन पालिकेच्या कितीतरी समित्यांवर त्यांची नेमणूक करण्यात आलेली होती. कॉर्पोरेशनमध्येही त्यांनी चांगला लौकिक मिळविला. काकांची कर्तबगारी, काम करण्याची हातोटी व सचोटी, निरलसता, स्पष्टवक्तेपणा इ. गुण त्यावेळचे भारताचे सिंह नामदार सर फेरोजशहा मेथा यांना दिसून आली आणि म्हणूनच की काय, त्यांनी काकांना आपल्या अनुयायात सहभागी करून घेतले. नेमस्त राजकारण काका फेरोजशहांपासून शिकले. मुंबई विद्यापीठाचे ते फेलो होते. तसेच दि इंडियन नॅशनल काँग्रेसचे (राष्ट्रीय सभा) ते एक महत्त्वाचे घटक होते. तसेच मुंबई सरकारी कौन्सिलचे सभासद होऊन नामदार दीक्षित या नावाने ते खूप प्रसिद्धीस आले. पुढे परमार्थाकडे त्यांचे मन वळले नसते. तर काकासाहेब

आणखीन खूप पुढे गेले असते. गृहस्थाश्रमात त्यांनी चारोधाम यात्रा केल्या, व १९०६ साली विलायतेची पण सफर केली. श्रीसाईनाथ महाराजांशी त्यांचा निकट संबंध आला व ते त्यांच्या चरणी रमले, ते कायमचेच. शिरडीस ते वानप्रस्थ झाले.

श्रीसाईबाबांचे दर्शन आणि त्यांचा परिचय :

१९०९ सालापर्यंत साईबाबा हे नाव काकासाहेबांना माहित नव्हते. त्यांचे दर्शन कसे झाले याची हकीकत श्रीसाईचरित्र अध्याय ५१ मध्ये आलेली आहे. ते थोडक्यात अशी- श्रीनानासाहेब चांदोरकर, काकासाहेबांचे जुने सहा, त्यांना कोणत्यातऱ्यात घालून नानासाहेबांना श्रीसाईबाबांची इत्यंभूत सर्व हकीकत त्यांना सांगितली आणि श्रीसाईबाबांच्या दर्शनाविषयी त्यांचे मन वळविले. पुढे काही काळानंतर मुंबई धारानगरेच्या निवड्याकरांच्या मते मिळविण्यासाठी काकासाहेब अहमदनगरास त्यांचे सहा काकासाहेब मिरीकर यास घरी गेले. त्यांचे चिरंजीव बाळासाहेब मिरीकर (कोपरगावचे मामलेंदार) हेही तेथे असले. पितापुत्र मिरीकरांनी श्यामा (माधवराव देशपांडे - बाबांचे निकटवर्ती भक्त) आणि बाबांचा छबी (तसबीर) यांच्या सह काकासाहेबांना शिरडीस पाठविण्याचा धाट घातला. आणि त्याप्रमाणे काकासाहेब दुसरे दिवशी सकाळी दहा वाजण्याच्या आत शिरडीस पोचले. त्याचवेळी श्री. नानासाहेब हेही शिरडीस आले, असा योगायोग होता. या दर्शनविषयी हेमाडपंत श्रीसाईसच्चरितांत (अध्याय ५१) असे वर्णन करितात की —

“पुढे होता साईचे दर्शन। दीक्षितांचे द्रवले मन ॥
नयन झाले अश्रुपूर्ण। स्वानंद-जीवन ओसंडले ॥१० ॥
मीही तुझी पाहुनी वाट। पुढे शाण्यास पाठविला घेट।
नगरास तुझी घ्यावया भेट। वदले मग स्पष्ट साई दया ॥११ ॥
रोमहर्षित दीक्षितशरीर। कंठी दाटला बाष्पपूर ॥
चित्त जाहले हर्षनिर्भर। घर्म सर्वांगी दरदारला ॥१२ ॥
देह सूक्ष्म कंपायमान। चित्तवृत्ति स्वानंदनिमग्न ॥
नेत्र पावले अर्धेन्चीलन। आनंदघन दाटला ॥१३ ॥
आज माझी सफळ दृष्टि। म्हणोनि चरणी घातली मिठी।
मना धन्यता वाटली मोठी। आनंद सृष्टी न समाये ॥१४ ॥

— पुढे याचा परिणाम किंवा पर्यवसान काय झाले हेही हेमाडपंतांनी थोडक्यात सांगितले आहे —

पुढे वर्षाची वर्षे गेली। साईचरणी निष्ठा बडली ॥
पूर्ण साईची कृपा संपादिली। सेवेसी वाहिली निज काया ॥१५ ॥
यथासांग सेवाही चांगली। करण्यासाठी मठीही बांधिली ॥
शिर्डीत बहुसाल वस्तीही केली। महती वाढविली साईची ॥१६ ॥

हे थोडक्यात, पण मुद्देसूद व बरोबर असे काकासाहेबांच्या शिरडीजीवनाने वर्णन आहे असे कोणीही म्हणेल. या वेळेपर्यंत काकासाहेब, 'हरिभाऊ', 'भाऊसाहेब' या नावाने



प्रसिद्ध होते. पण श्रीसाईबाबांनी त्यांना 'काका' या नावाने संबोधिले. तेव्हापासून ते 'काका-काकासाहेब' या नावाने पाचारले जाऊ लागले आणि तेच त्यांचे नांव प्रसिद्ध झाले.

योग्य सत्पुरुषाची गाठ पडल्यावर, त्यांनी शिरडीयात्रा आणि श्रीबाबाचे दर्शन याविषयी सर्व हकीकत आपले स्नेही अण्णासाहेब दाभोलकर आणि श्री हरी नारायण आपटे सुप्रसिद्ध कादंबरीकार पुणे, यांना कळविली. यापैकी अण्णासाहेब दाभोलकर हे महाराजांचे निस्सीम भक्त बनले. श्री. हरी नारायण आपटे दोन तीनदा शिरडीस गेले, परंतु त्यांची साईच्या ठिकाणी श्रद्धा जडली नाही. मुंबईचे रा. ब. पाध्ये हेही काकासाहेबचे स्नेही, त्यांनाही सर्व हकीकत कळविण्यात आली तरी ते शिरडीस गेले नाहीत.

दिवसेंदिवस काकासाहेबांना शिरडी इतकी आवडू लागली की, त्यांचा बहुतेक सर्व वेळ तेथेच जाऊ लागला. श्रीबाबांच्या प्रत्येक शब्दात व कृतीत कांही तरी उपदेश असे. काकासाहेब त्यांचे पूर्ण मनन व आकलन करित असत आणि त्यातील मर्म हुडकून काढित असत. श्रीबाबांच्या गोष्टींचा व उद्गारांचा काकासाहेब संग्रह करित असत. अशा टिपणांचा संग्रह मोठा होता, पण त्यांच्या निधनानंतर त्याचा शोध केला तरी तो सर्व मिळाला नाही. जितका कांही मिळाला तो महाराजांचे अनुभव, बोधपद्धती-बोल या सदराखाली श्री साईलीलेत प्रसिद्ध झाला आहे. महाराजांविषयी इतके सूक्ष्म निरीक्षण दुसऱ्या कोणी केले नसेल! महाराजांचेही काकासाहेबांवर उत्कट प्रेम होते. महाराजांनी त्यांना अनेक कसोट्या लावून निरखून, पारखून नंतर त्यांचेवर प्रेम केले. या कसोट्यांपैकी एक कसोटी 'बोकडाची हत्या' नमुन्यासाठी येथे देत आहे. ती येणेप्रमाणे — श्री साई-चरित्र अध्याय २३ यात सांगितलेली.

एकदा एक कौतुक वर्तले ते असे. कोणी एकाने एक बेवारशी, दुर्बळ आणि आसन्नमरण असा एक बोकड मशिदीत आणून सोडला. त्यावेळी मालेगावचे पीरमहमद उर्फ बडेबाबा, साईबाबांजवळ बसले होते. या बडेबाबांचे प्रस्थ बाबांजवळ फार असे. तो नेहमी बाबांच्या उजव्या बाजूस बसे. जेवणाची पाने मांडून सर्व तयारी झाली की बाबा त्याला आदराने हाक मारीत आणि तो वर येऊन बाबांच्या डाय्या हाताच्या पानावर बसे. तो बाहेर जाव्यास निघाला, की बाबा त्याला शंभर पावले पोचवावयास जात. दक्षिणेच्या जमलेल्या रकमेतून बाबा रोज त्याला पन्नास (५०) रुपये देत. अशा या बडेबाबाला बाबांनी सांगितले की दे — त्या (बोकडा) बळी. निर्दाळी एका प्रहारें;" (ओवी १११), तेव्हा बडेबाबांनी उत्तर दिले की कैसा बे काटना इसकू खाली" (ओ. १२८) तेव्हा बाबांनी श्यामाला सांगितले की, 'तू तरी सुरी आण। कापू बोकडातें त्या आतां ॥ (ओ. १२९); श्यामाने राधाकृष्णमाईकडून एक सुरा आणला, पण तो कोणत्या कामासाठी हे जाणून तिने तो सुरा परत मागून घेतला. नंतर काकासाहेबांची पाळी आली,' मग काकांचे पहावया मानस। बाबा तंव आज्ञापिती तयास ॥

जा तू सुरा आण कापावयास ॥ निर्मुक्त सायास करी त्या ॥ (ओ. १३४)

'काका बावनकसी सुवर्ण। बाबास जरी ठावे पूर्ण।

तथापि ते ताविल्यावांचून। निवती न नयन जनांचे (ओ. १३५)

लगेच काका साठेच्या वाड्यात गेले आणि आज्ञेप्रमाणे शस्त्र आणले आणि तिळमात्र कचरता बोकड मारण्यास सिद्ध झाले.

जन्म निर्मळ ब्राम्हणवंश । जन्मादारभ्य व्रत अहिंसा ॥
तयावरी हा प्रसंग ऐसा । हा कसा वाहील ॥१५१ ॥
गुर्वाज्ञापालनी निधडा । केला मनाचा एकदां घडा ॥
परी छाती उडे धडधडा । घाम भडभडा सुटला ॥१५२ ॥

मांसाहारी मुसलमान बडे बाबा याने शस्त्र चालविण्याचे नाकारले, तर शुद्ध पवित्र ब्राम्हण काकासाहेब यांनी सुरा चालविण्याची तयारी केलेली पाहून लोकांना आश्चर्य वाटले. कांसोटा (घोतर) आवळून ते पुढे झाले, तेव्हा त्यांच्या हृदयी कृपा उपजून त्यांचा हात पुढे होईना, सुरा चांचरून मागे जाऊ लागला. तेव्हा बाबा म्हणाले — 'हू मार आता काय बघसी?' ही अखेरची आज्ञा ऐकून आवेशाने प्रहार करण्यासाठी ते अर्धवर्तुळ फिरले आणि प्रहार करणार, इतक्यात बाबा म्हणाले —

'हां हां काका होय परता । कायरे तुझी ही निष्ठुरता ॥
ब्राम्हण होऊन हिंसा करितां । विचार चित्ता नाही कां ॥१६८ ॥
ऐसे परिसता टाकिला सुरा । आश्चर्य वाटले लहान थोर ॥
जीवदान लादला बकरा । गुरुभक्ति शिखरा चढविली ॥१६९ ॥
मग काका सुरा टाकोन । काय वदता द्या अवधान ॥
बाबा आपले अमृतवचन । धर्मशासन ते आम्हां ॥१७० ॥
आम्ही नेणू दुजा धर्म । आम्हां नाही लाज शरम ॥
गुरुवचन पालन हेच वर्म । हाचि आगम आम्हा ते ॥१७१ ॥

शिर्डीस काकासाहेब १९०९ साली प्रथम गेले. त्यावेळी बाबा एका पोत्यावर बसलेले असावयाचे. मशिदीत मातीचे घडे, कोळंबी व टिनची टंबरेलें, याशिवाय कांही नसे. मशिदीतील मातीची जमीन उखळलेली असावयाची. बाबा स्वतः ती कधी कधी शेणाने सारवीत असत. पुढे मोकळे अंगण असे, सभामंडप नव्हता, तो नंतर झाला. धुनीकरिता अंगणात त्यांनी खरेदी केलेल्या लाकडाच्या मोळ्याचे ढीग होते.

यावेळी शिरडीत राधाकृष्णमाई (मूळ नाव सुंदराबाई क्षीरसागर) नांवाची एक विधवा भक्त राहत होती. तिने बाबांच्या सेवेला सर्वस्वी वाहून घेतले होते. काकासाहेबांच्या संमतीने तिने चांदीची भांडी, पालखी आणि इतर सर्व जिन्नस जमवून शिरडीला संस्थानचे स्वरूप आणले. काकासाहेब शिरडीस रमले पण त्यांना इष्ट असलेला एकंतवास तेथे त्यांना मिळना. दिवसेंदिवस लोकांची गर्दी वाढू लागली. तेव्हा आपण येथे एक वाडा बांधावा असे त्यांनी ठरविले, आणि श्यामाच्या मार्फत त्यांनी बाबांची अनुज्ञा मिळविली आणि आपले बंधू भाईजी कांद्राक्टर यांचेकडून प्लॅन तयार करून वाडा बांधवून घेतला. बाबांच्या गुरुची समाधि म्हणजे साठेवाडा यांचे समोर हा वाडा-प्रशस्त माडी, हॉल आणि खोल्या असा बांधून घेतला. आता या वाड्याचे रूपांतर होऊन गेले आहे.



माडीवर बाबांचा फोटो लावला होता आणि तेथे रोज बाबांची पूजा व आरती होत असे. दिवाणखाना आणि खोल्या राहण्यासाठी उपयोगात आणित असत. फोटोच्या बाजूस काका नेहमी राहत असत. शिरडीच्या सर्व तरुण लहान लोकांना ते सहाय्य करीत असत आणि त्यामुळे ते तेथे फार प्रिय झाले होते.

वाडा बांधल्यावर पार्ल्याहून काकांची मंडळी — सौ. सरस्वतीबाई उर्फ भाबीसाहेब, चिरंजीव रामकृष्ण उर्फ बाबू, बाळकृष्ण उर्फ बाळू आणि मुलगी वत्सला वगैरे तेथे राहण्यास आली. यापैकी वत्सला पुढे शिरडीस वारली. ज्या दिवशी ती वारली, त्या पहाटे तिला एक स्वप्न पडले. त्यात महाराज तिच्याजवळ वेळून तिला म्हणाले — 'इथे कशाला राहतेस? चल आपण त्या लिंबाखाली जाऊन राहू.' मुलीने सकाळी हे स्वप्न सांगितले तेव्हापासून तिची प्रकृति जास्त विघडली आणि दुपारी ती निर्वतली. मुलगी फार प्रेमळ हुशार व गोड होती. त्यामुळे तिच्या आईबापांना फार दुःख झाले. त्या दिवशी दुपारी श्रीएकनाथमहाराजांचा 'भावार्थरामायण' हा पोस्टाने ग्रंथ आला. बाबांनी त्याला स्पर्श करून काकासाहेबांकडे दिला आणि मुलीच्या निधनाच्या शोक निवारणार्थ किष्किंधाकांडातील, वालीचा वध झाल्यानंतर तारा शोक करीत असता रामाने तिला जो उपदेश केला (अध्याय ७, पान १९० निर्णयसागरात) तो वाचून मनन करण्यास सांगितले. पुढे काकासाहेब नियमाने भावार्थरामायण वाचू लागले.

काकासाहेबांचा मुलगा बाबू हा लहान होता. तो शिरडीच्या शाळेस जाऊ लागला. कै. बाळासाहेब भाटे यांचा वडील मुलगा दीक्षितांच्या मुलाच्या वयाचा होता तो त्या शाळेतच होता. दोघा बाबूंची गट्टी जमली. ही दोन्ही मुले चावडीच्या रात्री जरीच्या टोप्या घालून काळी रेष व मुद्रा लावून महाराजांचे छडीदार होत आणि महाराजांचे दोहे म्हणून 'आलबेली सरकार' म्हणून पुकारा करीत. या दोन्ही बाबूंचे शिरडीस प्राथमिक शिक्षण झाल्यावर त्यांना विलेपारले (मुंबई) येथे पाठवून त्यांचे दुय्यम शिक्षण करून घेण्यात आले. त्यांची मॅट्रीकुलेशन परीक्षा पास झाल्यावर त्यांना काशीच्या सेंट्रल हिंदू कॉलेजात पाठविण्यात आले. तेथे बाबू दीक्षित बी.एस.सी. आणि बाबू भाटे बी.ए. झाले. पुढे भाटे यांनी बाँबे बँकेत १०० रु. पगारावर नोकरी धरीली. पण पुढे तो फार दिवस वाचला नाही. त्याला दीक्षितांनी आपल्या घरच्या मंडळींप्रमाणे वागविले.

काकासाहेबांचा धंदा : काकासाहेब महिन्याचे महिने शिरडीस राहू लागल्यामुळे मुंबईच्या त्यांच्या धंद्यावर वाईट परिणाम होऊन उत्पन्न घटत चालले. त्यांचे भागीदार धनजी शहा (सर दिनशा दावर, हायकोर्ट जज यांचे जामात) आणि रा.ब. सुंदरदास नारायणदास या त्यांच्या भागीदारांनी काकासाहेबांच्या गैरहजिरीबद्दल बाबांजवळ तक्रार केली आणि बाबांनीही काकासाहेबांस मुंबईस जाऊन धंद्याकडे लक्ष देण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे काका मुंबईस गेले, पण त्यांचे लक्ष्य धंद्याकडे लागेना. तेव्हा त्या दोन्ही भागीदारांनी आपली भागी काढून घेतली. पुढे त्यांच्या नागर जातीचे, नवीन पास झालेले सॉलिसिटर पुरुषोत्तमराय मार्कंड हे भागीदार त्यांना मिळाले, पण पुढे तेही फार काळ टिकले नाहीत. पुढे भाणिकलाल लल्लुभाई मेहता हे काकासाहेबांना मिळाले आणि दीक्षित

माणिकलाल आणि कंपनी या नावाने ऑफिस सुरू केले. काकासाहेबांच्या गैरहजेरीबद्दल त्यांनी कधीही तक्रार केली नाही, काम न करिता प्राप्तीचा मोठा भाग आपण घ्यावा हे काकासाहेबांना योग्य न वाटून त्यांनी आपली भागीदारी बंद केली आणि सर्व काम माणेकलालवर सोपविले. बाबांची तसबीर असलेली आपली खोली आपल्याकरीता राखून ठेवावी म्हणजे मुंबईस येऊ तेव्हा बसावयास जागा राहिल. एवढीच अट त्यांनी घातली आणि ती मान्य करण्यात आली. माणेकलाल ५०० रुपये देऊन शिरडी संस्थानचे ते आश्रयदाते बनले. त्यानंतर दीक्षित माणेकलाल आणि कंपनी ही पेढी पुष्कळ दिवस चालू होती, पण काकासाहेबांचा धंद्याचा संबंध तुटून शिरडी हेच त्यांचे राहण्याचे मुख्य ठिकाण बनले.

शिरडीत काकांचा नित्यक्रम : सकाळी लवकर उठून ते काकड-आरतीस जात. तेथून परत आल्यावर स्नान करून वाड्यातील माडीवरच्या बाबांच्या तसबिरीची पूजा करून नंतर चहा घेऊन द्वारकामाईत जावयाचे व तेथे काहीवेळ बसून बाबांबरोबर लेंडीस जावयास निघावयाचे. बाबा लेंडीस पोचल्यावर ते परत वाड्यात येत आणि शिरडीस दर्शनास येणाऱ्या भक्तांची चौकशी आणि सर्व सोय करित. दुपारच्या नैवेद्यातील शिऱ्याचा काही भाग बाबा घेत असत हे पाहून काका रोज स्टोव्हवर शिरा तयार करित आणि नैवेद्य म्हणून मशिदीत बाबांकडे नेत असत. बाबांनी त्यातील भाग स्वीकारला म्हणजे ते परत वाड्यात भोजनासाठी येत असत. आरतीच्या वेळी ते हजर असत. पुढे काकासाहेबांचे भोजनही महाराजांसमवेत द्वारकामाईत होऊ लागले. याप्रमाणे मोठ्या आनंदाने काका शिरडीस कालक्रमणा करू लागले. यापूर्वी त्यांचे धार्मिक ग्रंथ वाचन फारसे झाले नव्हते. त्यांनी रामविजय, हरिविजय ही पुराणे वाचली. तेव्हा त्यांना पुराणाची गोडी लागली. कृष्णदयार्णवस्वामींनी श्रीभागवतातील दशम स्कंधावर 'हरिवरदा' नावाचा ओवीबद्ध टीकाग्रंथ लिहिला आहे. हा ग्रंथ बराच मोठा असून त्यांत समग्र कृष्णचरित्र आले आहे. हा ग्रंथ भक्तिरसप्रधान व फार प्रेमळ आहे. काकांनी या ग्रंथाचे समग्र परिशीलन शिरडीस केले.

काकासाहेबांची प्रथम प्रथम सांपत्तिक स्थिती बरी होती. मुंबई, लोणावळे, विलोपानं व शिरडी येथे त्यांनी वाडे किंवा घरे बांधली. परंतु त्यांचा स्वभाव उदार व धार्मिक असल्यामुळे आणि परमार्थाकडे विशेष लक्ष लागल्यामुळे त्यांची आर्थिक स्थिती खालावत गेली आणि त्यांना द्रव्याची टंचाई भासू लागली. महाराजांप्रीत्यर्थ आपणास मनाजागा खर्च करिता येत नाही म्हणून त्यांना खेद वाटे. 'मी करितो' हा अभिमान नाहीसा करण्यासाठीच असा प्रसंग आला अशी त्यांची समजूत असे. 'यस्यानुग्रहमिच्छामि तस्य वित्तं हराम्यङ्गमं' असे भागवतात सांगितल्याप्रमाणे त्यांचेवर अनुग्रह होण्याची वेळ जवळ येत चालली, तेव्हा तेही ठेविले, "अनंते तैसेची रहावे" या तुकारामाच्या ऋक्तीप्रमाणे-समाधानान राहू लागले.

काकांचा आजार : शिरडीस काकासाहेबांना जोरात ताप भरला आणि त्यामुळे ते बरेच अस्वस्थ झाले, माधवरावांनी हे बाबांना कळविताच, त्यांनी उदी देऊन माधवरावास



बरोबर घेऊन विलेपार्लें येथे घरी जाण्यास त्यांना सांगितले. 'तू पडी घेऊ नकोस रोज थोडा शिरा खात जा.' अशी बाबांनी आज्ञा केली आणि चार दिवसांनी दुखणे निघून जाईल असे सांगितले. तेव्हा ते शिरडीहून निघून विलेपार्लें येथे आले. प्रवासाच्या त्रासाने व श्रमाने त्यांची प्रकृति अधिक बिघडली. काकांचे मित्र डॉ. मॉन्टी यांना बोलावून आणून त्यांचे उपचार सुरू झाले. डॉ. मॉन्टी यांनी ही नवज्वराची केस आहे असे निदान केले, आणि पूर्ण विश्रांती घ्यावी (पडून रहावे) आणि काही खाऊ नये असे सांगितले. काकांनी ही त्यांची सूचना मानली नाही व ऐकली नाही. तेव्हा डॉ. मॉन्टी यांनी आपले उपचार बंद केले, तरी मित्र या नात्याने त्यांनी डॉ. लेडी मॉन्टीसह भेटण्यास यावे असे काकांनी सांगितले त्याप्रमाणे ते येत असत. पुढे काही दिवस तापाचा भर होता तरी बाबांच्या आज्ञेप्रमाणे वागून काका पूर्ण बरे झाले. शिरडीस जाऊन एका फकीराच्या नादी लागून काका वेडे बनले आहेत आणि त्यांनी आपला व्यवहार सोडला आहे असा समज जनापवाद काकांच्या मित्रमंडळीत पसरला होता आणि डॉ. मॉन्टी असे मानणारे एक होते. हा जनापवाद दूर करून काकासाहेबांची योग्यता त्यांच्या मुंबईतील 'स्नेही' मंडळींना पटवून द्यावी असा बाबांचा काकांना मुंबईस पाठविण्याचा हेतू असावा.

काकासाहेब पूर्ण बरे झाल्यावर त्यांचा शिरडीतील नित्य कार्यक्रम पुनः सुरू झाला आणि त्यांचा काल बाबांच्या सानिध्यात जाऊ लागला.

साईबाबा हे कधीही मोठमोठी प्रवचने करीत नसत. पण सर्वसाधारण उपदेश गोष्टीच्या रूपाने करीत असत. कोणालाही गुरुपदेश अगर मंत्रतंत्र उपासना देत नसत. अमुक कर्म करा, किंवा साधन करा असे ते स्पष्ट कधीही सांगत नसत. 'नीतीने व सचोटीने वागा' असा त्यांचा सर्वसाधारण नेहमीचा उपदेश असे. आणि पारमार्थिक उन्नतीला पोषक अशी घटना ते घडवून आणीत. माझ्या द्वारकामाईची पायरी जो एकदा चढला त्याचा बेडा मी पार करीन असे उद्गार बाबा काढीत असत. काकासाहेब मशिदीत चढले इतकेच नव्हे तर ते तेथे चिकटून बसले. तेव्हा त्यांची पारमार्थिक उन्नति साधून देणे बाबांना भाग पडले.

वानप्रस्थाश्रम : आता काकासाहेब आयुष्यातील तिसऱ्या आश्रमांत प्रवेश करीत झाले. या आश्रमात गृहसुतदारा याचा मोह सोडून एकटे किंवा केव्हा केव्हा पत्नीसह वनांत — आश्रमांत राहावे लागते आणि तेथे विवेकयुक्त पूर्ण वैराग्य आणि नित्यानित्यविवेक हे गुण संपादावे लागतात. आता वने उपवने येथे जाण्याची सोय नसल्यामुळे गृहसुतदारा यांचेवरील आसक्ती कमी करून काकासाहेब शिरडीत येऊन बाबांच्या सानिध्यात राहिले खरे, पण त्यांचा बराच वेळ इतर भक्त मंडळी आणि राधाकृष्णमाई यांचेबरोबर संभाषण करण्यात जात असे आणि त्यांना जरूर असलेला एकांतवास मिळत नसे. तेव्हा बाबांनी त्यांना एक दिवस अशी आज्ञा केली की, त्यांनी आपल्या माडीवर बसून रहावे, इकडे तिकडे कोठे जाऊ नये आणि द्वारकामाईत माझ्याकडे सुद्धा येऊ नये! गुरु आज्ञा प्रमाण मानून त्याप्रमाणे त्यांनी वागण्याचे ठरविले आणि ते

आपल्या वाड्याच्या माडीवर स्थिर झाले. नित्यविधी व स्नान याकरिताच ते खाली येत असत ते आपले भोजनही माडीवरच करीत असत. पण बाबांचे दर्शन घेतल्याशिवाय शिरडीत राहणे त्यांना आवडत नसे. म्हणून श्याम्याच्या मार्फत आरतीस हजर राहण्याची आणि चावडीच्या मिरवणुकीमध्ये भाग घेण्याची परवानगी त्यांनी मिळविली, मशिदीत आरतीची घंटा वाजली. म्हणजे ते द्वारकामार्ईत जात आणि आरतीचा व पूजेचा कार्यक्रम आटपून आणि प्रसाद बाळाच्या सहवासात सेवन करून आपल्या वाड्यात परत येत असत, गुरुवारी चावडीच्या मिरवणुकीस ते हजर राहत असत. याप्रमाणे त्यांनी नऊ महिने काढले. हे जेव्हा मुंबईत समजले तेव्हा पारशी व गुजराथी वृत्तपत्रांतून असा बोभाटा झाला की, मुंबईचा एक प्रसिद्ध सॉलिसीटर हरी सीताराम दीक्षित बुवा म्हणजे संन्यासी वैरागी झाले आहेत. त्यांच्या पत्नीशी त्यांचा पत्रव्यवहार होता. त्यामुळे त्यांची खरी स्थिती त्यांना माहीत होती, तरी वर्तमानपत्रातील बातम्या ऐकून त्यांचे मन थोडेसे अस्वस्थ झाले आणि त्यांची स्थिती पाहण्यासाठी त्या शिरडीस मुलांसह आल्या, त्यांच्यासाठी एक खोली वाड्यात राखून ठेवली होती, पण त्यांना माडीवर जाण्याची परवानगी नव्हती, त्यांनी कोठे निजावे हा प्रश्न उपस्थित झाला. तेव्हा श्याम्याच्या मार्फत बाबांना विचारून तो सोडविण्यात आला. फक्त काकासाहेबांनी एकटेच माडीवर झोपावे असा बाबांचा हुकूम झाला. तेव्हा सर्व वस्तुस्थिती पाहून बाबांच्या अनुज्ञेने, त्या मुंबईस परत आल्या. मुलांच्या शिक्षणात खंड पडू नये किंवा व्यत्यय येऊ नये म्हणून त्या लकवरच परतल्या. काकांची काही काळजी करू नको, मी त्याला न्याहाल करीन असे बाबांनी त्यांना सांगितले.

या नऊ महिन्यात वाड्याच्या माडीवर काकासाहेब एकटेच राहत असल्यामुळे ग्रंथांचे वाचनास आणि मननास त्यांना बराच वेळ मिळाला. भागवत दशमस्कंदावरील कृष्णदयार्णव स्वामीकृत 'हरिवरदा' हा मोठा ग्रंथ लवकर संपला. आता पुढे दुसरा कोणता ग्रंथ वाचू असे विचारतां बाबांनी सांगितले की एकनाथाची पोथी वाच. वृंदावनाची पोथी म्हणजे भागवत एकादश स्कंदावरील श्री एकनाथ महाराजांची टीका — एकनाथी भागवत काकासाहेब रोज सकाळी यातील एक अध्याय, आणि रात्री एकनाथांच्या भावार्थरामायणातील एक अध्याय असे दोन ग्रंथ वाचीत असत. कोणी श्रोते हजर असल्यास मोठ्याने वाचीत, नसल्यास आपल्या मनाशीच वाचीत. याशिवाय दासगणूकृत 'भक्तलीलामृत' या पोथीतील साईबाबांचे तीन अध्याय (३१, ३२, ३३) हेही नियमाने वाचीत. त्यांचे वाचन व नंतर मनन ही दोन्ही चालत. पोथीतील मार्मिक स्थळे हुडकून काढून त्यातील मर्म जाणून ती आपल्या आचरणात आणीत.

याप्रमाणे नऊ महिने गेल्यावर एक दिवस बाबांनी त्यांच्या व्रताची समाप्ती केली. बाबांनी त्यांना बोलावून आपल्या बरोबर भीक्षेच्या वेळी घेतले. नंतर लेंडीवर नेले, आरतीपूर्वी पुनः द्वारकामार्ईत बोलावून घेतले आणि आता माडीवर 'एकटा बसू नकोस असे सांगितले. त्या दिवशी दुपारच्या पंक्तीला दोन मंडळी जास्ती घेतली व त्यांच्या व्रताचे उद्धारचन केले. त्यानंतर काकांचा शिरडीतील नित्यक्रम पूर्वीप्रमाणे सुरू झाला.



संन्यासः (कफनी परिधान) या प्रमाणे काकासाहेब कसोटीला उतरल्यावर अंगी वैराग्य बाणल्याची खूण म्हणून बाबांनी त्यांना कफनी परिधान करविली. ती मिळाल्यापासून ते ती घातल्याशिवाय वाड्याबाहेर पडत नसत. मुंबईस गेल्यावर स्नानानंतर ती घालीत व पूजा आटोपल्यावर काढून ठेवीत. त्यांनी कफनीचे प्रदर्शन कधीच केले नाही. शिरडीस येतेवेळी शिवेवर टांगा थांबवून, कोट काढून कफनी घालून गावात प्रवेश करीत. एक कफनी वापरून जीर्ण झाल्यावर बाबांनी त्यांना दुसरी दिली कफनी धारण करणे म्हणजे तिचे पावित्र्य सांभाळण्याची जबाबदारी आपली आहे अशी त्यांची भावना होती व या बाबीला ते फार जपत. बाबा अंतर्ज्ञानी आहेत व ते आपल्या मनातील बरेवाईट सर्व विचार जाणतात हे अनुभवाने समजून, भलतेच अमंगळ विचार ते आपल्या मनात कधी येऊ देत नसत. एखादे वेळेस आल्यास ते बाबांची क्षमा मागत, बाबा अत्यंत दयाळू व क्षमाशील आहेत हे ते जाणत होते.

भगवद्भावो सर्वाभूती : भागवत व रामायण या दोन ग्रंथांची पारयणे केल्यामुळे आणि वानप्रस्थ — आश्रमातील साधना केल्यामुळे ते भूतमात्रात ईश्वर पाहू लागले. याची उदाहरणे (१) विले पार्ले येथील घरामध्ये ४।५ मंडळी चहापान करीत असता एकदा एक मोठा विंचू टेबलाखाली आला. मंडळी त्याला मारणार होती, पण काकासाहेबांनी त्यांना तसे करू न देता, हळूच त्या विंचवाला पकडून त्याला लांब फेकून देऊन जीवदान दिले. (२) ढेकणाबद्दलही त्यांना सहानुभूती असे. कीटींगस पावडर घालून किंवा अन्य रीतीने ढेकणाला मारणे त्यांना आवडत नसे. ते म्हणत असत की, ढेकूण हे माणसाच्या रक्तावर जगतात हे खरे, पण किती थोडे रक्त त्यांना पुरते आणि किती खुबीने ते काढून घेतात. आणि ईश्वरही या छोट्या प्राण्यामध्ये आहेच. तेव्हा त्यांची हत्या का करा? हे तत्त्वज्ञान पुष्कळांना चमत्कारिक वाटेल यात शंका नाही. (३) २५।३० कुत्र्या-मांजराना ते रोज अन्न घालून पोसीत असत. त्यामुळे कुत्र्या-मांजरानी त्यांचे घराजवळ वसाहतच केली होती.

काकासाहेबांचे भजन : त्यांना भजनाची फार आवड असे. पण त्यांचा आवाज चांगला नव्हता आणि भजनाची हातोटीही नव्हती. पाल्यास त्यांच्या बंगल्यावर कै. रघुनाथ तेंडुलकर सहकुटुंब येऊन भजन करीत किंवा नारायण स्वामी (नानासाहेब ठोसर) हेही नेहमी येऊन भजन करीत. त्यांचा आवाज गोड व भजन प्रेमळ असे. तेव्हा ते ऐकताना काकांच्या डोळ्यातून अश्रू येत असत. ते मनातल्या मनात शिरडीस किंवा पार्ले येथे भजन (पंचपदी) करीत असत.

काकांची कविता : काकांना कविता करण्याचा नाद नव्हता, पण त्यांनी एकदा रचिलेली सुंदर पद व अभंग श्री. बाळासाहेब देवांना दाखविले. तेव्हा आपण कविता करून देत जा. ती प्रसिद्ध केली जाईल असे सांगता ते म्हणाले — कविता करण्याची आपली योग्यता नाही, प्रेमळ कविता संतांनीच करावी. आजपर्यंत मोठमोठ्या संतांनी कविता केल्या आहेत त्या थोड्या आहेत काय? त्या प्रेमळ कविता गायचे सोडून आपल्या नीरस कवितेची भर त्यात का घाला? कवित्व केल्याने आपला अभिमान वाढतो

आणि अभिमान तर परमार्थाला मारक आहे. तेव्हा ही सतता पंचाईत कशाला? संतांच्या काव्यांनी परमेश्वराला आठवले तर तो वरस होणार नाही काय? सारांश कविताविषयी म्हणा किंवा लेखाविषयी म्हणा त्यांना स्वतःची प्रसिद्धी नका होती. आपले अनुभव प्रसिद्ध करणे म्हणजे तो एक प्रकारचा अभिमान असतो अशी त्यांच्या प्रामाणिक समजूत होती आणि त्यामुळे त्यांचे बरेचसे अनुभव प्रसिद्ध झाले नाहीत.

पूर्वी लंडन शहरी रेल्वेने प्रथम व्हरत असल्यास फक्त राधा पडून श्री. दीक्षितांच्या पायास दुखापत झाली होती. सर्व प्रथम विराम करून देव हवेलीमधून ती बरी होईना. जन्माचे हे एक दुखण होऊन बसले. श्री. दीक्षितां पण डावले परावलची होऊन पडले. तरी पुढारीपणाचा मुरलेला अहंकार त्यांना घरी स्वस्थ बसू देईना. एकदा निवडणुकीच्या निमित्ताने ते नगरला आले. शिरडीच्या जवळपासच्या परिसरात आले. मग मात्र त्यांना राहणेना. श्रीबाबांच्या दर्शनाची ओढ त्यांना लागली. हळूहळू ती तीव्र झाली. नेमक्या याच क्षणी काही निमित्त काढून श्रीबाबांनी श्यामास नगरला पाठविले. श्री. दीक्षितांना हात देऊन, गाडीत रात्रभर श्रीबाबांच्या लीलांच्या संकीर्तनात त्यांना रमवून सकाळी त्यांना शिरडीस आणले. हे सर्व करुणावात्सल्य श्रीबाबांचेच. कारण श्रीबाबा पुढे एक दिवस म्हणाले.

"माझा भक्त कोठेही सातासमुद्रापलीकडे असो चिमणीच्या पायाला दोरा घालून आणावे, तसा मी त्याला माझ्याकडे ओढून आणीन."

श्री. दीक्षितांना श्रीबाबांनी खरोखरच देव हवेलीमधून वाहेर काढून स्वतःकडे ओढून आणले. पण यालाही काही विराम कारण असले पाहिजे. अमुक, जन्मात, अमुक साधुपुरुषाशी तुझी भेट होईल आणि त्यानंतर जीवन्मुक्तीचे द्वार तुला उघडेल, असा जणू त्यांना वर असावा, त्याप्रमाणे सर्व घडले.

श्री. दीक्षित म्हणजे भाविकतेची कळकळ मूर्ती. श्रीबाबांच्या समोर एखाद्या निरागस बालकाप्रमाणे ते बसत. श्रीबाबांच्या शब्द एखाद्या आज्ञाधारक मुलाप्रमाणे मानीत. जणू आजवर जे ग्रंथ त्यांनी उराशी बाळगले, त्यांतील सर्व विचार ते विसरले, मन कोऱ्या पाटीप्रमाणे स्वच्छ पसून श्रीबाबांकडे आले.

अज्ञ बालकाची ही विनम्र भूमिका श्री. दीक्षितांनी कधीही सोडली नाही. श्रीबाबांनीही त्यांना या लोभस भूमिकेमधून कधी वाहेर ओढले नाही. श्रीबाबा श्री. दीक्षितांना काका म्हणत. पण 'लगेडा' हे विशेषण घालूनच. श्री. दीक्षितांना ते कधी काका म्हणत 'बंब्या' या आवडत्या टप्पण नावानेही ते दीक्षितांच्या उल्लेख करीत. श्री. दीक्षितही स्वतःस "श्रीबाबांचे लाडके लेकर" म्हणवावेत. स्वतःची सही करतानाही हे विरुद मोठ्या अभिमानाने मिरवीत.

धन, प्रतिष्ठा, विद्वत्ता यावर श्री. दीक्षितांनी तुलसीपत्र ठेवले, म्हणूनच श्रीबाबांचे ते इतके लाडके झाले. जान, भक्ती वैराग्य यामुळे साईंदरबारात नवरत्नापैकी रत्न असे झळकले. पण त्यासाठी त्यांनी जी लोकांनिदा सहन केली तिला तोड नाही. समाजात कुचेष्टा होऊनही त्यांनी सद्गुरुचे पाय मांडले नाहीत.



शिरडीस प्रथम आले तेव्हाच श्री. बाबांना ते म्हणाले.

“सद्गुरो! या नश्वर देहाचे काय! माझ्या मनाचे लंगडेपण घालवा.”

श्रीबाबांनी श्री. दीक्षितांना अत्युच्चपदी बसविले. कळसास नेऊन पोचविले. पण त्या आधी श्रीबाबांनी त्यांना आपल्या गरजेनुसार घडविले. अनेक प्रसंगी त्यांची परीक्षाही पाहिली.

बाबांची महासमाधि : इ.स. १९१८ साली ज्या दिवशी (विजया दशमी) बाबांना महासमाधि घेतली त्यावेळी दुपारी काकासाहेब द्वारकामाईत होते. त्यावेळी बाबांनी त्यांना बापुसाहेब बुटी आणि इतर भक्त यांना वाड्यात जेवण्यासाठी पाठवून दिले आणि इकडे त्यांनी शांतपणे स्वस्थपणे आणि कोणतीही गडबड न होता समाधी घेतली हे सर्वाना माहीत आहे. त्यानंतर दोन मोठे प्रश्न उपस्थित झाले. (१) बाबांचा पार्थिव देह कुठे ठेवायचा आणि (२) राधाकृष्णमाई आणि काकासाहेब यांनी जन्मविलेली भांडीकुंडी, सामान, पालखी, जडजवाहीर वगैरे संस्थानच्या इस्टेटीची विल्हेवाट कशी करावयाची, हे दोन्ही प्रश्न काकासाहेबांनी इतर भक्तांच्या सहाय्याने व सम्मतीने उत्तम रीतीने सोडविले. बाबांच्या इच्छेप्रमाणे आणि बहुतेक भक्तांच्या मनाप्रमाणे बाबांचा देह बुटी वाड्यातच ठेवून त्यावर समाधी बांधण्यात आली आणि आता तो वाडा किंवा समाधीमंदिर दिवसेंदिवस वाढत चालला आहे. बहुतेक भक्तांच्या इच्छेप्रमाणे काकासाहेबांनी शिरडी संस्थानची रचना व घटना तयार करून ती अहमदनगर डिस्ट्रीक्ट कोर्टातून मंजूर करूनही आणली. त्याप्रमाणे पाच ट्रस्टी (विश्वस्त) आणि पंधरा मॅंबरांची कमिटी यांचेमार्फत संस्थानची व्यवस्था व्हावयाची असे ठरले होते. त्याप्रमाणे पाच ट्रस्टी आणि पंधरा मॅम्बर्स होते. काकासाहेबांनी आपल्या हयातीत कमिटीचे मॅम्बर या नात्याने चिटणीसाचे काम बरीच वर्षे उत्तम रीतीने केले.

बाबांच्या आज्ञेप्रमाणे काका दरदिवशी सकाळी एकनाथी भागवत वाचत असत व रात्री भावार्थ रामायण नित्यनेमाने वाचत. साईनाथांच्या बरोबरचा त्यांचा सहवास असलेली काकांची रोजनिशी प्रसिद्ध आहे. काकासाहेबांच्या पत्नीचे नाव सरस्वतीबाई. त्या काकांच्या अगोदर निवर्तल्या.

हरिलीला श्रवणात आणि ध्यानधारणेत ते रंगून जात. तथापि आपल्या अंतःकाळी आपणास कोणते दुःख कर्मगतीप्रमाणे भोगावे लागेल, या विचाराने ते कधी कधी अस्वस्थ होत.

अशा एका प्रसंगी श्रीबाबा अभय देऊन त्यांना म्हणाले,

“काका तुझ्या अंतकाळाची काळजी करतोस? मी तुला एखाद्या फुलाप्रमाणे विमानातून नेईन.”

आणि खरोखरच बोलता बोलता हरिचिंतनी रंगता रंगता बसल्याजागी त्यांची प्राणज्योत शांत झाली.

हरिभक्तांचे देहावसान हरिदिनीच घडावयाचे. जुने भक्त अप्पा कुलकर्णी आणि काशीराम शिर्षी यांचे देहावसान एकादशीस घडले. श्रीकाकांचे देहावसानही ज्येष्ठ वद्य एकादशीस झाले.

त्या दिवशी शिरडीस दोन चमत्कार घडले. लेंडी बागेत श्रीबाबा ज्या लिंबाच्या झाडाखाली बसत, त्याची मधली एक मोठी फांदी अचानक मोडून पडली. दुसरी अशीच एक घटना म्हणजे द्वारकामाईवरील तीन कळसांपैकी एक कळस अचानक मोडून पडला.

श्री. दीक्षितांच्या देहावसानामुळे सर्वसाक्षी भक्तवत्सल श्रीबाबांनी केलेला हा शोकच होय.

काकांचा अंतकाल: बाबा एकदा शिरडीत काकांच्या समाधानार्थ असे म्हणाले होते की, आपण त्याला विमानातून नेऊ (म्हणजे त्याला उत्तम गती मिळेल), तो प्रसंग १९२६ साली आला. सोमवार ता. ५ माहे जुलै-ज्येष्ठ वद्य एकादशी शके १८४८ एकादशीच्या शुभमंगल दिवशी, काकासाहेब हे अण्णासाहेब दाभोलकर व काकासाहेब तेंडूलकर विलेपार्लेहून मुंबईस जाण्यास निघाले. त्यांचा पुत्र, डॉ. गोपाळराव देशमुख यांच्या हॉस्पिटलात आजारी होता आणि त्याचे अपेंडीसायटीसचे ऑपरेशन व्हावयाचे होते. त्यांना गाडीत चांगली जागा मिळून बाबांच्या गोष्टी सांगत आणि बाबांचे स्मरण करीत ही मंडळी निघाली. सांताक्रूझ स्टेशन जवळ येते न येते तोच काकांना भोवळ आली आणि त्यांचा शरीराचा तोल जाऊन त्यांना झोप येत आहे असे अण्णासाहेबांना वाटले. त्यांनी लगेच उपरण्याची गुंडाळी करून त्यांचे मानेखाली दिली आणि ते पाणी आणण्यास गेले. गाडी जोराने सुरू झाली. ती परेल स्टेशनवर थांबविण्यात आली. त्यांचा देह खाली उतरून घेऊन आणि डॉक्टराकडून तपासून घेण्यात आला. तेव्हा प्राणोत्क्रमण झालेले आहे असे डॉक्टरनी सांगितले. नंतर त्यांचा देह विलेपार्लेस आणण्यात आला आणि दुसरे दिवशी सर्व उत्तरक्रिया करून घेण्यात आली. निधन समयी त्यांचे वय ६२ वर्षांचे होते.

याप्रमाणे काकांचे देहावसान एखाद्या योग्याप्रमाणे, यत्किंचित दुःख व त्रास न होता सुखाने झाले आणि बाबांची उक्ती खरी ठरली!

श्रीसाईनाथाय नमः ।

साईनाथास

माथ्यावरती ओझे दिधले
पाऊले जड झालीत रे ॥
गात्रे गात्रे विकल जहाली
नेत्र लागले पैलतीरी रे ॥
पाहुण्यापरी जगात आले
आपुल्या घरी कधी जाणे रे ॥
जाणे येणे तोची जाणे
आपण रंगभूमीचे बाहुले रे ॥
कर्तव्याचे ओझे घेवून
इथे तिथे मी फिरते रे ॥
आयुष्याला नसेच दोरी
पतंगा परी भिरभिरते रे
गर गर गर चक्र काळाचे
आपणा भोवती वेढले रे ॥

काळ चालला पुढे पुढे अन्
आपण आपणातच गुंततो रे ॥
सोडवू जाता गुंता गुंत
अधिक पक्क्या गाठी बसती रे ॥
मी पणाची पांघरूण शाल
अभिमानाचे कोश फुलले रे ॥
कोश फोडूनी जो बाहेर येतो
तोची एकला मुक्तची रे ॥
होता मुक्त रहातो फक्त
एक साईनाथ आपुल्या जवळी रे ॥

— सौ. नीता उल्हास जाधव
६२९, सरेकर आळी, महाड
जि. रायगड